

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ
ВІДОСИН

КАФЕДРА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

**Методичні рекомендації
з підготовки до семінарських та практичних занять
для студентів 2-го курсу
спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»**

ДНІПРО
2022

УДК 343.2/.7(072)

Ухвалено на засіданні кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін УМСФ (протокол № 6 від 10 грудня 2021 року).

Рекомендовано до видання Вченою радою Навчально-наукового інституту права та міжнародних відносин УМСФ (протокол № 5 від 20 січня 2022 року).

Укладач: доцент кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, к.ю.н. Батраченко Т.С.

Методичні рекомендації з підготовки до семінарських та практичних занять з дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» підготовки фахівців ступеня вищої освіти «бакалавр», галузі знань 26 «ЦИВІЛЬНА ОБОРОНА» спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» / укл. к.ю.н., доцент кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін Батраченко Т.С. – Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2022. – 110 с.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Навчальна дисципліна «Кримінальне право України» (Загальна частина) вивчається здобувачами вищої освіти протягом одного навчального року і виноситься на екзаменаційну сесію у двох семестрах: у 3-му семестрі студенти письмово вирішують (розв'язують) завдання до практичних занять і складають залік, а у 4-му семестрі – вирішують (розв'язують) завдання до практичних занять, і складають іспит.

Самостійним вивченням навчальної дисципліни «Кримінальне право України» (Загальна частина) здобувач вищої освіти повинен займатися систематично протягом усього навчального року. Для поглиблення та закріплення знань та навиків, здобутих студентами під час самостійної роботи в міжсесійний період, допомоги у підготовці до складання заліку та іспиту, удосконалення навиків аргументованого розв'язання завдань до практичних занять, а також надання консультацій з кримінально-правових питань, що є складними та дискусійними, у період сесії проводяться практичні заняття.

Під час опрацювання тієї чи іншої теми, виконання завдань до практичних занять, насамперед необхідно звернутися до програми навчальної дисципліни, кримінального законодавства та приписів інших нормативно-правових актів, необхідних для засвоєння (розкриття) змісту кримінального закону, конспектів установчих лекцій та відповідного розділу підручника з кримінального права України (Загальна частина). Далі слід ознайомитись із основною та додатковою науковою літературою з кримінального права, що запропонована у методичних рекомендаціях до конкретної теми, та відповідними матеріалами судової практики.

На практичних заняттях вирішення кожного завдання докладно аналізується. Наявність письмово вирішених завдань та відвідування здобувачами вищої освіти практичних занять є обов'язковим.

ТЕМА 1: ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути й засвоїти поняття кримінального права в різних його значеннях; визначити предмет, метод, завдання та систему кримінального права.

Основні поняття: *кримінальне право; функції та завдання кримінального права; кримінальна політика; система кримінального права; наука кримінального права; предмет кримінально-правового регулювання; методи кримінально-правового регулювання.*

Питання до заняття

1. Кримінальна політика як засіб реалізації завдань кримінального права.
2. Кримінальне право та суміжні з ним галузі законодавства.
3. Система кримінального права.
4. Наука кримінального права, її предмет, завдання та методи.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання записаної лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті. Вивчення цього курсу треба розпочати із з'ясування поняття, предмета, завдань і основних принципів кримінального права як галузі права.

Поняття кримінального права вживається в трьох значеннях:

- а) галузь права;
- б) наука;
- в) навчальна дисципліна.

Як галузь права *кримінальне право є сукупністю юридичних норм (законів), прийнятих Верховною Радою України або на всеукраїнському референдумі, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і яке покарання застосовувати до осіб, що їх вчинили.* Завдання кримінального права безпосередньо закріплені в ч. 1 ст. 1 КК України. Необхідно приділити особливу увагу методу кримінального права, що відрізняє його від інших галузей законодавства.

Слід пам'ятати, що кримінальне право має свої, властиві лише цій галузі

права завдання та свій особливий предмет регулювання, який складають кримінально-правові відносини.

Основна функція кримінального права полягає в охороні суспільних відносин. До інших функцій можна віднести регулятивну, виховну, попереджувальну (превентивну). Студенти повинні засвоїти питання, пов'язані з поняттям і змістом кримінальної політики України, її тенденціями; визначити взаємозв'язок кримінального права з суміжними галузями права (конституційним, адміністративним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим, міжнародним правом).

Усі норми кримінального права поділяються на дві частини – *Загальну* й *Особливу*. У Загальній частині містяться норми, які визначають загальні положення кримінального права, а саме: завдання, принципи, дію кримінального закону, поняття злочину, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності тощо. В Особливій частині описуються конкретні види злочинів. Усього в Загальній частині КК України міститься 15 розділів, а в Особливій – 20 розділів. Норми Загальної й Особливої частин перебувають у нерозривному зв'язку. Зумовлена ця єдність спільністю завдань, а також тією обставиною, що в реальному житті норми Загальної й Особливої частин існують тільки спільно. Наприклад, для кваліфікації замаху на вбивство використовується положення Загальної частини, яке регламентує загальні моменти щодо замаху, і норма Особливої частини, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення проти життя особи.

Крім цього, студенти повинні розглянути й дати визначення поняття науки кримінального права, а також охарактеризувати її предмет і завдання, зв'язок науки кримінального права з суміжними науками (кримінально-процесуальним, адміністративним, кримінально-виконавчим, міжнародним правом тощо), методи науки кримінального права.

Кримінально-правова наука є сукупністю (системою) домінуючих у суспільстві на певному етапі поглядів на кримінальне право, шляхи та засоби боротьби зі злочинністю.

Методи науки кримінального права поділяються на основні та допоміжні. До основних методів науки кримінального права відносяться: філософський, або діалектичний; юридичний, або догматичний; соціологічний; системного аналізу; метод порівняльного правознавства, або компаративістський; історичний, або генетичний. Допоміжні: методи математичного моделювання, екстраполяції, психологічного аналізу, експертних оцінок тощо.

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Якими є особливості кримінального права в порівнянні з іншими галузями права?

2. Що є предметом регулювання в кримінальному праві?
3. У чому виявляється нерозривний зв'язок Загальної та Особливої частин кримінального права?
4. Які функції властиві кримінальному праву України?
5. Що є предметом вивчення науки кримінального права України?
6. У чому виявляється зв'язок науки кримінального права з практикою?
7. Якою є структура кримінального права?
8. Що являє собою система Загальної частини кримінального права України?
9. Що таке інститути кримінального права?
10. Що таке кримінально-правова політика?

Додаткова література

1. Андрушко П. Новий кримінальний кодекс: гуманізація кримінально-правової політики // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 3 – 19.
2. Баулін Ю. Кримінальне право як публічна галузь права // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 83 – 85.
3. Бачинин В.А. Философия права и преступления: для студентов юридических вузов. – Х.: Фолио, 1999. – 607 с.
4. Борисов В.І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 305 – 312.
5. Борисов В.І. Засади формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України (виклад вступу) // Право України. – 1997. – № 9. – С. 18 – 21.
6. Голик Ю., Елисеєв С. Понятие и происхождение названия «Уголовное право» // Уголовное право. – 2002. – № 2. – С. 14 – 16.
7. Гонтарь И. Догмы в науке уголовного права // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 22 – 23.
8. Гончаров Д. Единство задач уголовного и уголовно-процессуального законодательства // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 122 – 125.
9. Гордуз М.О. Кримінальне законодавство як правова основа кримінально-правової політики // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 190 – 195.
10. Гордуз М.О. Міжнародна співпраця в реалізації завдань кримінально-правової політики України // Право і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 116 – 120.
11. Горобцов В. О перспективах расширения предмета уголовного права // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 20 – 22.
12. Жалинский А. О методологических основаниях уголовного права // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 15 – 21.
13. Жалинский А. О современном состоянии уголовно-правовой науки // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 21 – 24.
14. Зак Ф. Экономические подходы в уголовной политике // Уголовное право. – 1999. – № 1. – С. 92 – 105.

15. Зелінська Н.А. Пріоритети міжнародного співробітництва України в контексті гармонізації кримінального права // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 47 / Редкол. С.В. Ківалов та ін.; Відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 12 – 16.
16. Киричко, Василь Миколайович. «Про системні законодавчі віруси і соціальні засади створення нової системи Кримінального кодексу України». Вісник асоціації кримінального права України 2.16 (2021): 1-26.
17. Кауфман М. Уголовное право и уголовный закон (вопросы теории) // Уголовное право. – 2001. – № 4. – С. 33 – 36.
18. Коржанський М.Й. Проблеми кримінального права: Монографія / МВС України, Юрид. акад. – Дніпропетровськ: ЮА МВС України, 2003. – 200 с.
19. Куршев М. Політика боротьби с преступностью и уголовное право в изменяющейся Европе // Уголовное право. – 1999. – № 4. – С. 86 – 94.
20. Лопашенко Н.А. Функции уголовного права // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К., 2004. – Вип. 9. – С. 75 – 82.
21. Ляпунов Ю. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 48 – 52.
22. Мальцев В.В. Предмет и метод уголовного права // Правоведение. – 2004. – № 4. – С. 68 – 81.
23. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / МВС України, Одес. юрид. ін-т НУВС, каф. крим. права та криминології. – Одеса: Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. – 134 с.
24. Оцяця А.С. Динаміка охоронної функції кримінального права // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 47 / Редкол. С.В. Ківалов та ін.; Відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 55 – 58.
25. Оцяця А.С. Зміст охоронної функції кримінального права // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / керівник авт. кол. С.В. Ківалов; Відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Вип. 36. – С. 198 – 203.
26. Панов М. Понятійні апарати наук кримінального циклу: співвідношення і взаємозв'язок // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 37 – 45.
27. Письменський Є.О. Про міжгалузеву взаємодію норм кримінального та адміністративного права (деякі теоретико-прикладні аспекти) // Адвокат. – 2010. – № 1. – С. 34 – 39.
28. Тихий В. Кримінальне право України і конституційне право України // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 63 – 72.
29. Тютюгін В.І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 313 – 323.
30. Чугунніков І.І. До питання про предмет кримінально-правового регулювання // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 45 – 48.

ТЕМА 2: ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА НОРМА.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття закону про кримінальну відповідальність, його роль і значення як основного джерела кримінального права; на основі положень науки кримінального права й аналізу норм чинного кримінального законодавства отримати знання про порядок прийняття та набрання чинності закону про кримінальну відповідальність, його чинність у часі та просторі, застосування кримінального закону за аналогією; засвоїти структуру закону про кримінальну відповідальність, зміст Загальної та Особливої частин КК України, а також структуру та види кримінально-правових норм.

Основні поняття: закон про кримінальну відповідальність; зворотна сила закону про кримінальну відповідальність; дія закону про кримінальну відповідальність у просторі; дія закону про кримінальну відповідальність у часі; екстрадиція; кримінально-правова норма; диспозиція кримінально-правової норми; санкція кримінально-правової норми.

Питання до семінару

1. Закон про кримінальну відповідальність: поняття й структура. Зворотна сила кримінального закону.
2. Чинність кримінального закону в часі.
3. Чинність кримінального закону в просторі.
4. Структура кримінально-правової норми.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до семінарського заняття, студенти повинні звернути особливу увагу на поняття закону про кримінальну відповідальність.

Закон про кримінальну відповідальність – це прийнятий в особливому порядку нормативно-правовий акт вищого органу законодавчої влади (Верховної Ради України), що регулює охорону особи, суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань шляхом визнання їх злочинними та санкціонування на цій основі норм кримінально відповідальної поведінки.

Слід зазначити, що Кримінальний кодекс України діє в часі, просторі та поширюється на фізичних осіб, які скоїли кримінальне правопорушення

(кримінальні правопорушення) на території України, а також за її межами. Під час підготовки до заняття рекомендується зосередити увагу на основних положеннях застосування КК України в зазначених випадках.

Злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час скоєння цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК України). Чинним вважається закон, який набрав сили.

У зв'язку з цим принципове значення мають питання щодо часу прийняття, оприлюднення, набрання чинності та часу припинення дії закону про кримінальну відповідальність. Ці питання мають велике значення для вирішення питань, які можуть виникнути за наявності колізій між законами у зв'язку з їх застосуванням стосовно конкретного суспільно небезпечного діяння, коли, наприклад, під час скоєння такого діяння був чинним один закон про кримінальну відповідальність, а під час розгляду справи в суді діє вже інший закон.

Оприлюднення закону – самостійна стадія набрання законом чинності, яка полягає у доведенні до відома громадян і державних органів від імені Президента України повного й точного тексту закону (державною мовою) шляхом його розміщення в офіційному друкованому виданні.

Положення про час набрання кримінальним законом чинності передбачено у ч. 1 ст. 4 КК України. Воно відповідає вимогам ч. 5 ст. 94 Конституції України. На підставі зазначеного можна виділити три терміни набрання чинності новим кримінальним законом:

- а) через десять днів з дня його офіційного оприлюднення;
- б) з дня його опублікування в офіційному виданні;
- в) з того терміну, який у ньому вказаний.

Розглядаючи питання про чинність кримінального закону в часі, студенти повинні самостійно вивчити рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6 і 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі) від 19 квітня 2000 року.

Студенти під час вивчення лекції, матеріалів підручників та іншої літератури з цієї теми мають звернути увагу на поняття джерела кримінального права, аналогію права й аналогію закону, визначити їх співвідношення з аналогією в кримінальному законі.

КК України складається із Загальної та Особливої частин, які, у свою чергу, складаються з розділів, а розділи – зі статей. Необхідно розкрити зміст і основні положення структурних елементів кримінального закону та з'ясувати їх взаємозв'язок.

Студентам треба запам'ятати, що під вдачею особи, яка вчинила злочин, – екстрадицією – розуміють передачу такої особи однією державою, на території юрисдикції якої ця особа вчинила кримінальне правопорушення або громадянином якої вона є, іншій державі.

Кримінально-правова норма – це юридично обов'язкове правило, установлене й санкціоноване державою у відповідних правових актах, що

регулюють визначені суспільні відносини, невиконання (порушення) якого спричиняє настання кримінальної відповідальності. Кримінально-правові норми специфічні, мають свою класифікацію та структуру, які підлягають засвоєнню під час готування до семінарського заняття. Так, кримінально-правові норми Особливої частини КК України складаються з диспозиції та санкції. Виняток становлять кілька статей, у яких дається поняття кримінального правопорушення певного виду або розкривається зміст окремих термінів чи називаються підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею (наприклад ч. 2 ст. 111, ст. 401 КК України).

Диспозиція – це частина кримінально-правової норми, у якій визначається кримінально-каране діяння.

За технікою побудови й способом опису ознак конкретного виду кримінального правопорушення в чинному законі про кримінальну відповідальність розрізняють такі види диспозицій:

- а) просту (ч. 1 ст. 369 КК України);
- б) описову (ч. 1 ст. 201 КК України);
- в) бланкетну (ст. 236 КК України);
- г) відсильну (ч. 1 ст. 122 КК України).

Санкція – це частина кримінально-правової норми, яка визначає вид і розмір покарання за вчинення кримінальне правопорушення, передбаченого диспозицією.

Чинний закон про кримінальну відповідальність використовує два види санкцій: відносно визначену (ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 232 КК України) й альтернативну (ч. 1 ст. 212 КК України).

Готуючись до семінарського заняття, студенти можуть перевірити свої знання шляхом самоконтролю, відповідаючи на питання за темою.

Питання для самоконтролю

1. Які нормативно-правові акти слід вважати джерелом кримінального права?
2. Якими є характерні риси кримінального закону?
3. З чого складається стаття Особливої частини КК України?
4. З якого моменту та в який період кримінальний закон набирає чинності?
5. У яких випадках кримінальний закон має зворотню силу в часі?
6. Яка диспозиція кримінально-правової норми вважається описовою, відсильною, а яка бланкетною?
7. Що таке санкція кримінально-правової норми та які існують її види?
8. Що слід вважати перспективною чинністю кримінального закону?
9. У чому полягає зміст ультраактивної чинності кримінального закону?
10. Що слід вважати ретроактивною чинністю кримінального закону?
11. У чому полягає зміст територіального принципу чинності

кримінального закону?

12. Що охоплюється поняттям «територія України»?

13. У чому полягає універсальний принцип чинності кримінального закону?

14. У чому полягає принцип екстериторіальності?

15. Що означає екстрадиція?

Додаткова література

1. Андрушко П.П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 р. // Нова політика. – 2011. – № 4. – С. 6 – 9.
2. Володарський В. Чинність кримінального законодавства України у просторі: деякі теоретичні та практичні аспекти // Право України. – 2011. – № 4. – С. 91 – 92.
3. Воробей П.А., Коржанський М.Й., Щупаковський В.Н. Завдання і дія кримінального закону. – К.: Генеза, 1997. – 157 с.
4. Гуцало О. Протиправність злочину та аналогія кримінального закону // Вісник академії правових наук України. – 1999. – № 4. – С. 155 – 164.
5. Євдокімова О.В. Питання класифікації санкцій КК України / О.В. Євдокімова // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 148 – 153.
6. Лейст О.Э. Санкция в советском праве. – М.: Юридическая литература, 1962. – 238 с.
7. Лихова С., Свістуленко М. Актуальні питання вдосконалення інституту екстрадиції // Право України. – 2001. – № 1. – С. 120 – 124.
8. Мирошниченко Н.А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України / Н.А. Мирошниченко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 47 / редкол. С.В. Ківалов та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – С. 17 – 20.
9. Навроцький В.О. Визначення поняття «якість кримінального закону» // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. – Серія юридична. – 1995. – Вип. 32. – С. 57 – 59.
10. Наден О. Гіпотези норм кримінального права // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 1. – С. 103 – 106.
11. Наден О. Диспозиції норм кримінального права // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 106 – 109.
12. Наден О. Щодо поняття норми кримінального права // Право України. – 2006. – № 2. – С. 26 – 32.
13. Рабінович П.М. Юридична техніка законотворення в Україні: Загальні проблеми // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2 (13). – С. 18 – 28.
14. Рощина І. Структурні елементи норм кримінального права та їх ефективність у запобіганні злочинам / І. Рощина // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 6.

15. Сташис В.В. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України / В.В. Сташис, В.Я. Тацій // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 278 – 290.

16. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – 344 с.

17. Фесенко Є.В., Фесенко Я.В. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці. – К.: Істина, 2001. – 272 с.

2.2. ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.

Практичне заняття

Мета заняття: закріпити й навчитися використовувати знання, отримані під час семінарського заняття, у розв'язанні ситуаційних задач; розглянути поняття, мету, практичне значення тлумачення кримінального закону; засвоїти види, прийоми та методи тлумачення, використовуючи конкретні приклади.

Основні поняття: тлумачення кримінального закону; суб'єкти тлумачення кримінального закону; способи тлумачення кримінального закону; тлумачення кримінального закону за обсягом.

Устаткування: відеофільми, логічні схеми, відеопроєктор, комп'ютерні навчальні програми.

Питання до практичного заняття

1. Тлумачення кримінального закону: поняття та значення.
2. Види тлумачення кримінального закону.

Розв'язати задачі за темою

Кримінальний закон та інші джерела кримінального права України.
Збірник задач з кримінального права України: навчальний посібник / Н.М. Парасюк, О.П. Горпинюк, О.М. Броневицька, Н.І. Устрицька, Н.Є. Маковецька, Ю.О. Лісіцина, М.М. Сенько. – Львів: «Ліга Прес», 2015. – 276 с.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до практичного заняття, студенти повинні самостійно вивчити відповідну навчальну літературу. При цьому особливу увагу треба звернути на поняття тлумачення кримінального закону, його значення та види.

Під тлумаченням кримінального закону слід розуміти визначення його змісту й виявлення його точного смислу, а також з'ясування та пояснення термінів, які використовує законодавець.

Тлумачення закону зазвичай класифікують за такими критеріями, як його суб'єкт, прийоми й обсяг.

За суб'єктом тлумачення поділяються на офіційні та неофіційні. У свою чергу офіційні тлумачення можуть мати такі види:

- а) автентичні;
- б) легальні (офіційні);
- в) судові (казуальні).

До неофіційних слід віднести:

- а) доктринальні (наукові);
- б) професійні;
- в) буденні.

Розрізняються чотири способи (прийоми) тлумачення закону про кримінальну відповідальність:

- а) граматичне (філологічне);
- б) логічне;
- в) систематичне;
- г) історичне.

За обсягом тлумачення закону про кримінальну відповідальність поділяються на три види:

- а) буквальні;
- б) поширювальні;
- в) обмежувальні.

Питання для самоконтролю

1. Що необхідно розуміти під тлумаченням кримінального закону?
2. Які існують види неофіційного тлумачення кримінального закону?
3. Що таке доктринальне тлумачення кримінального закону?
4. Які існують види офіційного тлумачення кримінального закону?
5. Що таке автентичне тлумачення кримінального закону?
6. Які існують способи тлумачення кримінального закону?
7. У яких випадках застосовується систематичне тлумачення кримінального закону?
8. У яких випадках застосовується історичне тлумачення кримінального закону?
9. Чим відрізняється поширювальне тлумачення кримінального закону від його застосування за аналогією?

Додаткова література

1. Бойцов А.И. Толкование уголовного закона // Вестник Ленинградского университета. – 1991. – № 20. – С. 97 – 109.
2. Воробей П.А., Коржанський М.Й., Щупаковський В.Н. Завдання і дія кримінального закону. – К.: Генеза, 1997. – 157 с.
3. Черепенников Р.В. Некоторые вопросы грамматического толкования уголовно-правовых норм // Юрист. – 2005. – № 9. – С. 60 – 63.
4. Шапченко С.Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. – 2002. – № 3. – С. 116 – 124.

ТЕМА 3: ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

3.1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ. МАЛОЗНАЧНЕ ДІЯННЯ.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття кримінального правопорушення, його ознаки; визначити основні критерії класифікації кримінальних правопорушень і з'ясувати відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень; поняття злочину; засвоїти поняття малозначного діяння.

Основні поняття: кримінальне правопорушення; кримінальний проступок; злочин; суспільна небезпечність; протиправність; винність; караність; класифікація кримінальних правопорушень; злочин нетяжкий; злочин тяжкий; злочин особливо тяжкий; малозначність діяння.

Питання до семінару

1. Поняття, соціальна сутність і основні ознаки кримінального правопорушення.
2. Види кримінальних правопорушень.
3. Поняття кримінального проступку, злочину.
3. Малозначне діяння.

4. Критерії відмежування кримінальних від інших правопорушень.

Методичні рекомендації та пояснення

У ході готування до семінарського заняття студентам необхідно опрацювати лекцію за цією темою, а також самостійно вивчити відповідну навчальну літературу. Вони повинні запам'ятати визначення кримінального правопорушення, що наведене в ч. 1 ст. 11 КК України, уміти охарактеризувати основні ознаки кримінальних правопорушень, поняття кримінального проступку та злочину, знати класифікацію злочинів залежно від ступеня тяжкості, викладену в ст. 12 КК України, а також інші критерії класифікації кримінальних проступків. Крім цього, студенти мають відмежовувати кримінальне правопорушення від малозначного діяння та інших правопорушень.

Поняття кримінального правопорушення в теорії кримінального права є універсальною та фундаментальною категорією. Існує, принаймні, три визначення цього поняття залежно від того, чому більше приділяється уваги (соціальній чи правовій сутності):

– *формальне визначення* (відбиває юридичну природу та юридичні ознаки кримінального правопорушення) – кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке передбачене законом як кримінально каране;

– *матеріальне визначення* (підкреслює лише соціальну сутність кримінального правопорушення) – кримінальним правопорушенням є суспільно небезпечне діяння;

– *формально-матеріальне визначення* (поєднує соціальну та правову характеристику, є найбільш повним визначенням) – кримінальним правопорушенням визнається суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 11 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки та злочини.

Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (формально-матеріальне визначення).

Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Вирізняються чотири основні ознаки кримінального правопорушення:

а) *суспільна небезпечність* – діяння заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить реальну можливість заподіяти таку шкоду;

б) *винність* – відповідальність за вчинення діяння настає тільки за наявності вини;

в) *протиправність* – скоєння відповідного діяння повинне бути заборонено

чинним КК України (втілення принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* – немає злочину, немає покарання, якщо немає відповідного закону);

г) *караність* – реальна чи потенційна загроза застосування покарання за вчинення злочину.

Частина 2 статті 11 КК України дає визначення *малозначного діяння*, не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Під *класифікацією злочинів* треба розуміти поділ їх на групи за певними критеріями. КК України в ст. 12 передбачає класифікацію злочинів залежно від ступеня їх тяжкості та розподіляє їх на злочини нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі. Така класифікація має значення насамперед для індивідуалізації кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Студенти повинні вміти наводити й інші критерії класифікації злочинів, наприклад, залежно від:

а) родового об'єкта посягання (злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти власності, злочини проти правосуддя);

б) характеру суспільно небезпечних наслідків (наслідки матеріального та нематеріального характеру);

в) форми вини (умисні, необережні, зі змішаною формою вини, які можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності);

г) суб'єкта (кримінально-карані діяння з загальним і спеціальним суб'єктами);

г) наявності предмета протиправного діяння (предметні та безпредметні);

д) наявності потерпілого;

е) територіальної поширеності та країни, на території якої вчинено злочин;

є) міжнародного визнання діяння саме як кримінального правопорушення;

ж) кримінологічної характеристики кримінального правопорушення.

Основними критеріями відмежування злочину як різновиду правопорушень від інших правопорушень є характер суспільної небезпечності, суб'єкт правопорушення, караність тощо.

Малозначне діяння – це таке формально передбачене КК України винне діяння суб'єкта злочину, яке через малозначність заподіяної шкоди не є суспільно небезпечним. Малозначне діяння слід відрізнити від діяння, що не містить складу злочину.

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити шляхом відповіді на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Яке визначення кримінального правопорушення дає закон?
2. Які ознаки характеризують кримінальне правопорушення, кримінальні

- проступки, злочин?
3. Що означає суспільна небезпечність діяння?
  4. Чим визначаються характер і ступінь суспільної небезпечності?
  5. Що означає винність діяння?
  6. Що таке кримінальна протиправність як ознака злочину?
  7. Як співвідносяться поняття «суспільна небезпечність» і «кримінальна протиправність»?
  8. Що означає караність діяння?
  9. Що таке малозначне діяння?
  10. Чим відрізняється малозначне діяння від кримінального правопорушення?
  11. Що слід розуміти під класифікацією злочинів?
  12. Які критерії класифікації злочинів передбачені КК України?
  13. Які категорії злочинів виділяються на підставі ступеня їх тяжкості?
  14. Яке значення має класифікація злочинів за ступенем тяжкості для правильного застосування КК України?
  15. За якими критеріями, крім ступеня тяжкості, можна класифікувати злочини?
  16. У чому полягає відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень?

Додаткова література

1. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / Ю.М. Юмашев (пер., вступ. ст., коммент. и прилож.). – М.: Международные отношения, 2000. – 240 с.
2. Беньківський В.О. До питання про злочин та його структуру // Держава і право / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 15. – С. 447 – 451.
3. Борисов В., Пашенко А. К вопросу о сущности уголовно-правовой характеристики преступлений // Уголовное право. – 2015. – № 3. – С. 11 – 13.
4. Гуцало О.Н. Противоправность и категория «деяние» в узком и широком смысле // Проблемы законности / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – 2000. – Вип. 41. – С. 158 – 164.
5. Заруба П. Злочин як соціальне явище // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 10. – С. 137 – 140.
6. Казенко Т.Є. До питання про поняття малозначності діяння // Матеріали засідань міжнародного круглого столу, присвяченого пам'яті професора К.Г. Федорова. – Запоріжжя, 2020. – С. 272 – 277.
7. Казенко Т.Є. Критерії та ознаки малозначності діяння за кримінальним законодавством України // Києво-Могилянська академія. Наукові записки. – Спец. вип. – 2000. – Т. 18. – Ч. 1. – С. 186 – 189.

3.2. СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

Практичне заняття

Мета заняття: закріпити й навчитися використовувати знання, одержані під час семінарського заняття, у розв'язанні ситуаційних задач; знати визначення характеру та ступеня суспільної небезпечності, криміналізації та декриміналізації діянь; розвивати практичні навички відмежування кримінальних від інших правопорушень, використовуючи конкретні приклади.

Основні поняття: *характер і ступінь суспільної небезпечності; криміналізація діянь; декриміналізація діянь.*

Устаткування: *відеофільми, логічні схеми, відеопроєктор, комп'ютерні навчальні програми.*

Питання до практичного заняття

1. Сутність суспільної небезпечності.
2. Криміналізація та декриміналізація суспільно небезпечних діянь.

Розв'язати задачі за темою

Поняття злочину. Збірник задач з кримінального права України: навчальний посібник / Н.М. Парасюк, О.П. Горпинюк, О.М. Броневицька, Н.І. Устрицька, Н.Є. Маковецька, Ю.О. Лісіцина, М.М. Сенько. – Львів: «Ліга Прес», 2015. – 276 с.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до практичного заняття, студенти повинні самостійно вивчити відповідну навчальну літературу. При цьому особливу увагу треба звернути на поняття суспільної небезпечності, її характер і ступінь.

Характер суспільної небезпечності визначається цінністю об'єкта посягання, характером наслідків кримінального правопорушення й формою вини.

Ступінь суспільної небезпечності визначається способом, місцем, часом, обстановкою, знаряддями, метою та мотивами вчинення кримінального правопорушення.

Під *криміналізацією суспільно небезпечних діянь* розуміють процес законодавчого визнання тих чи інших діянь кримінального правопорушення, тобто встановлення кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Декриміналізація суспільно небезпечних діянь означає виключення діянь з

кола протиправних, скасування кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі з теми, що розглядається.

Сидоренко, знаходячись у продовольчому супермаркеті біля стелажа з молочними продуктами, переконавшись, що ніхто не звертає на нього уваги, узяв пакет з кефіром вартістю 2 гривні й поклав його до внутрішньої кишені куртки. Залишивши приміщення супермаркету, Сидоренко прийшов додому, де випив кефір.

Чи вбачається в діях Сидоренка кримінальне правопорушення? Що розуміють під характером і ступенем суспільної небезпечності?

У діянні Сидоренка не вбачається ознак кримінального правопорушення, оскільки його дії щодо заволодіння пакетом з кефіром не відповідають такій ознаці, як суспільна небезпечність. Діяння, вчинене Сидоренком, через свою малозначність не заподіяло й не могло заподіяти істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Відповідь на теоретичне питання задачі міститься у вищенаведених методичних рекомендаціях до практичного заняття.

Питання для самоконтролю

1. Що таке суспільна небезпечність?
2. Що розуміється під соціальною природою злочину?
3. Як особисті якості особи, що вчинила кримінальне правопорушення, впливають на його суспільну небезпечність?
4. Що слід розуміти під характером суспільної небезпечності?
5. Що мається на увазі під ступенем суспільної небезпечності?
6. Що таке криміналізація суспільно небезпечного діяння?
7. Що таке декриміналізація суспільно небезпечного діяння?

Додаткова література

1. Азаров Д.С. Щодо криміналізації окремих діянь у сфері комп'ютерної інформації // Держава і право / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2019. – Вип. 8. – С. 343 – 349.
2. Берзін П.С. Суспільна небезпечність діяння: загальна характеристика // Альманах кримінального права: Збірник статей. – К.: Правова єдність, 2009. – Вип. 1. – С. 108 – 150.
3. Готін О. Підстави криміналізації діянь // Право України. – 2005. – № 2. – С. 95 – 98.
4. Готін О. Подвійні стандарти спеціальних кримінально-правових норм: деякі міркування з приводу здобутків та витрат криміналізації // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 133 – 136.
5. Доброрез І. Кримінологічні та правові підстави криміналізації незаконного

обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 162 – 170.

6. Дудоров О. Про криміналізацію незаконних дій у разі банкрутства // Вісник прокуратури. – 2001. – № 2. – С. 30 – 39.

7. Заруба П. Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235 КК України): перспективи та можливості декриміналізації // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – С. 122 – 125.

8. Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації) // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 129 – 132.

9. Короленко М.П. Проблема декриміналізації діянь. – К.: Науковий світ, 2000. – 11 с.

10. Крижанівський А.Ф. Корупція і криміналізація у світлі правової культури: метаморфози і деформації посттоталітарного соціуму // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 3. – С. 13 – 16.

11. Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94 – 99.

12. Мислива О.О. Про деякі проблеми криміналізації діянь у сфері трансплантології // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2000. – Спецвипуск. – С. 35 – 40.

13. Наден О. Найманство: міжнародно-правове визначення та проблеми криміналізації // Право України. – 2005. – № 3. – С. 90 – 94.

14. Омельчук О. Проблеми декриміналізації контрабанди товарів та валюти // Актуальні проблеми правознавства: Наук. зб. ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2001. – С. 201 – 204.

15. Пономаренко Ю.А. Способи декриміналізації злочинів // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 20 – 21 грудня 2001 р.) / За ред. М.І. Панова. – Х.: Національна юрид. акад. України, 2002. – С. 118 – 121.

ТЕМА 4: СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: на підставі отриманих знань про склад кримінального правопорушення та його елементи з'ясувати поняття та значення кримінально-правової кваліфікації, сформулювати вміння здійснення кримінально-правової кваліфікації, виховувати у студентів усвідомлення необхідності дотримання

принципів кримінально-правової кваліфікації.

Основні поняття: склад кримінального правопорушення, елементи складу кримінального правопорушення, ознаки елементів складу кримінального правопорушення, класифікація складів кримінального правопорушення, кваліфікація кримінального правопорушення, формула кваліфікації, види кваліфікації кримінального правопорушення, стадії кваліфікації кримінального правопорушення.

Питання до семінару

1. Поняття й елементи складу кримінального правопорушення.
2. Співвідношення понять «кримінальне правопорушення» і «склад кримінального правопорушення».
3. Види складів кримінального правопорушення.
4. Склад кримінального правопорушення та його кваліфікація.
5. Стадії кваліфікації кримінального правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти повинні самостійно вивчити відповідну навчальну та наукову літературу з цієї теми. Необхідно засвоїти визначення та зміст таких понять: склад кримінального правопорушення, елементи складу кримінального правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення, факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, кримінальне правопорушення з матеріальним складом, кримінальне правопорушення з формальним складом, кримінальне правопорушення з усіченим складом.

Склад кримінального правопорушення – це сукупність установлених законом про кримінальну відповідальність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують певне суспільне діяння як кримінальне правопорушення. Яке в свою чергу поділяється на кримінальні проступки та злочини.

Студенти повинні знати, що поняття «кримінального правопорушення» і «склад кримінального правопорушення» не є тотожними. кримінальне правопорушення і склад кримінального правопорушення співвідносяться як явище і юридичне поняття про нього.

Склад кримінального правопорушення утворюють його елементи (однорідні групи юридичних ознак, що характеризують злочинне діяння з якогось одного боку): об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Кожен із зазначених елементів складу кримінального правопорушення характеризують певні ознаки:

а) до об'єкта кримінального правопорушення, крім суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, відноситься предмет кримінального правопорушення;

б) до об'єктивної сторони належать діяння (дія чи бездіяльність), причинний зв'язок між діянням і наслідками кримінального правопорушення, наслідки, місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

в) до суб'єкта кримінального правопорушення відносяться фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність, службове становище тощо;

г) до суб'єктивної сторони відносяться вина, мотив, мета й емоційний стан. Слід зазначити, що обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення є:

а) суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом (об'єкт кримінального правопорушення);

б) діяння (дія чи бездіяльність);

в) ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність);

г) вина (умисел або необережність).

Усі інші вищезазначені ознаки складу кримінального правопорушення відносяться до факультативних.

Студенти повинні запам'ятати, що склад кримінального правопорушення виконує такі функції:

а) фундаментальну – згідно з ч. 1 ст. 2 КК України діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, є підставою кримінальної відповідальності;

б) процесуальну – головною метою досудового слідства є встановлення складу кримінального правопорушення;

в) розмежувальну – за допомогою складу кримінального правопорушення відмежовується кримінальне правопорушення від правопорушень, а також один склад кримінального правопорушення від іншого;

г) гарантійну – установлення складу кримінального правопорушення є гарантією забезпечення законності.

Можливими є нижченаведені класифікації складів кримінального правопорушення:

1) за ступенем суспільної небезпечності:

а) основний (простий) склад кримінального правопорушення – склад певного виду без обтяжуючих чи пом'якшуючих ознак (ч. 1 ст. 115 КК України, ч. 1 ст. 185 КК України);

б) кваліфікований (з обтяжуючими ознаками) склад кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 185 КК України);

в) особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення – склад, якому притаманні особливо обтяжуючі ознаки (ч. 4 ст. 185 КК України, ч. 3 ст. 152 КК України);

г) привілейований (з пом'якшуючими ознаками) склад кримінального

правопорушення (ст. 118 КК України, ст. 123 КК України);

2) *за способом опису ознак складу кримінального правопорушення в кримінальному законі:*

а) простий склад кримінального правопорушення – описує одну дію (бездіяльність), яка посягає на один об'єкт, характеризується однією формою вини (ч. 1 ст. 186 КК України);

б) складний склад кримінального правопорушення – за наявності:

- двох і більше об'єктів (ч. 1 ст. 187 КК України);

- двох і більше дій або способів їх вчинення (ч. 3 ст. 185, ч. 1 ст. 209 КК України);

- двох форм вини (ч. 2 ст. 121 КК України);

3) *залежно від конструкції об'єктивної сторони:*

а) кримінального правопорушення з матеріальним складом – це кримінальне правопорушення, у якому суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечного наслідку (ст. 115 КК України, ст. 185 КК України);

б) кримінальне правопорушення з формальним складом – правопорушення, у якому суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення зазначеного в законі діяння (ст. 129 КК України, ст. 368 КК України);

в) Кримінальне правопорушення з усіченим складом – момент закінчення перенесено законом на стадію приготування до кримінального правопорушення або стадію замаху (ст. 187 КК України, ст. 257 КК України).

Необхідно запам'ятати визначення кваліфікації кримінального правопорушення, формули кваліфікації кримінального правопорушення, види та стадії кваліфікації кримінального правопорушення, розглянути значення складу кримінального правопорушення для кваліфікації.

Кваліфікація кримінального правопорушення – це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками діяння, вчиненого суб'єктом, і ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого законом про кримінальну відповідальність.

Ураховуючи рівень знань студентів на цьому етапі вивчення кримінального права, доцільно зупинитися лише на поділі кваліфікації кримінальних правопорушень залежно від суб'єкта кваліфікації:

а) офіційна (легальна) кваліфікація кримінальних правопорушень – це кваліфікація кримінального правопорушення, що здійснюється уповноваженими на те державними особами (наприклад працівниками слідчих органів, суду). Наслідки такої кваліфікації відтворюються в процесуальних документах і мають обов'язковий характер;

б) неофіційна (доктринальна) кваліфікація кримінального правопорушення – це відповідна правова оцінка, яка дається окремими громадянами, науковцями при спілкуванні, у виступах, навчальних посібниках. Така кваліфікація не має

обов'язкового характеру, але впливає на розвиток науки кримінального права та законодавчу діяльність.

Формула кваліфікації кримінального правопорушення – це сукупність цифрових і буквених позначень, які вказують на кримінально-правові норми, що підлягають застосуванню (наприклад ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 185 КК України).

Стадії кваліфікації кримінального правопорушення:

а) стадія вибору правової норми;

б) стадія встановлення відповідності між ознаками діяння і нормою кримінального права;

в) стадія юридичного закріплення результатів кваліфікації.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі за темою заняття.

17-річний Петренко, маючи намір викрасти мобільний телефон, а потім його продати, знаходячись на вулиці Калиновій у м. Дніпро приблизно о 19 годині, підбіг до жінки, яка йшла разом із подругою, та вихопив у неї з рук мобільний телефон вартістю 3000 гривень. Після цього Петренко втік у невідомому напрямку.

Як кваліфікувати діяння Петренка?

Перша стадія кваліфікації кримінального правопорушення являє собою процес вибору правової норми, за якою необхідно кваліфікувати вчинене діяння. Отже, щоб відшукати відповідну норму кримінального закону, треба встановити найбільш значущі ознаки вчиненого діяння для того, щоб потім зіставити ці ознаки з ознаками складів злочинів.

З об'єктивної сторони діяння, вчинене Петренком, порушує відносини власності, оскільки він своїм діянням унеможливив для жінки володіння, використання та розпорядження її мобільним телефоном (об'єкт злочину – відносини власності). З умов задачі впливає, що Петренко заволодів предметом матеріального світу – мобільним телефоном. Саме з цим предметом ми пов'язуємо вчинене ним діяння (предмет кримінального правопорушення – мобільний телефон, вартість якого перевищує три неоподатковувані мінімуми доходів громадян).

Петренко скоїв діяння у формі активної дії, що виразилось у вихопленні телефону з рук жінки. Петренко вихопив телефон у конкретному місці – на вулиці Калиновій у м. Дніпро (місце скоєння), у конкретний час – 19 година (час вчинення), у конкретний спосіб – відкрито, на очах у потерпілої жінки та її подруги (спосіб вчинення).

На момент скоєння кримінального правопорушення Петренко досяг 17 років (суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 14 років), діяв умисно, оскільки заздалегідь мав намір украсти телефон (форма вини – умисел) і мету збагачення – викрасти, щоб продати.

Таким чином, ми з'ясували значущі ознаки скоєної Петренком дії та маємо віднайти в КК України відповідну статтю, норма якої б установлювала кримінальну відповідальність за порушення відносин власності й відповідала б установленим ознакам вчиненого Петренком. Це ч. 1 ст. 186 КК України – відкрите викрадення чужого майна (грабіж).

Об'єктом грабежу є відносини власності, предметом – річ матеріального світу, об'єктивна сторона виражається у формі дії, вчиненої відкрито, суб'єктивна сторона грабежу характеризується умисною формою вини. Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Зіставивши ознаки вчиненого Петренком діяння й ознаки складу кримінального правопорушення, що міститься в ст. 186 КК України, бачимо, що вони збігаються, тому діяння, вчинене Петренком, необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 186 КК України.

Отже, формула кваліфікації в розглянутій вище ситуаційній задачі буде мати такий вигляд: ч. 1 ст. 186 КК України.

Рівень своїх знань з цієї теми студенти можуть перевірити за допомогою питань для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке склад кримінального правопорушення?
2. Які елементи утворюють склад кримінального правопорушення?
3. Які ознаки виступають обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення?
4. Які ознаки складу кримінального правопорушення є факультативними?
5. Які функції виконує склад кримінального правопорушення?
6. У чому полягає фундаментальна функція складу кримінального правопорушення?
7. Якими є критерії класифікації складів кримінального правопорушення?
8. Які є види складів кримінального правопорушення залежно від ступеня їх суспільної небезпечності?
9. Які є склади кримінального правопорушення за способом опису ознак складу злочину в кримінальному законі?
10. На які види можна поділити склади кримінального правопорушення залежно від конструкції їх об'єктивної сторони?
11. Що розуміється під матеріальним складом кримінального правопорушення?
12. Що розуміється під формальним складом кримінального правопорушення?
13. Який склад кримінального правопорушення називається усіченим?
14. Як співвідносяться поняття « кримінального правопорушення » і « склад кримінального правопорушення »?
15. Що треба розуміти під кваліфікацією кримінального правопорушення?
16. Які існують види кваліфікації кримінального правопорушення?
17. Що таке формула кваліфікації кримінального правопорушення?
18. Які існують стадії кваліфікації кримінального правопорушення?
19. Яке значення має склад кримінального правопорушення для кваліфікації злочинів?

Додаткова література

1. Андрушко П. Кваліфікація злочинів // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 48 – 55.
2. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1964. – 188 с.
3. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. – К.: Политиздат Украины, 1983. – 141 с.
4. Вапсва Ю.А. Особливості кваліфікації злочинів при наявності помилки // Вісник ун-ту внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 10. – С. 50 – 55.
5. Вереша Р. Вина і склад злочину в кримінальному праві України: співвідношення понять // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 91 – 94.
6. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України: Монографія / Наук. ред. С.Д. Шапченко. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
7. Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. – М.: Юридическая литература, 1994. – С. 163 – 200.
8. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.
9. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: Навчальний посібник / За заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джужи та А.В. Савченка. – К.: Атіка, 2011. – 648 с.
10. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. – К.: Атіка, 2002. – 640 с.
11. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 387 с.
12. Кучер Ю.А. Типология составов преступлений // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 1999. – Спеціальний випуск. Частина 3. – С. 16 – 21.
13. Лащук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2015. – 20 с.
14. Ляпунов Ю. Состав преступления: гносеологический и социально-правовой аспекты // Уголовное право. – 2005. – № 5. – С. 44 – 48.
15. Марцев А. Состав преступления: структура и виды // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 47 – 49.
16. Навроцький В. Види суб'єкта кримінально-правової кваліфікації // Право України. – 2000. – № 3. – С. 109 – 114.
17. Навроцький В. Кваліфікація злочинів і суміжні кримінально-правові поняття // Вісник Львівського ун-ту. – 1999. – Вип. 34. – С. 190 – 196.
18. Навроцький В. Склад злочину як програма кримінально-правової кваліфікації // Юридический вестник. – 2000. – № 3. – С. 117 – 121.
19. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
20. Письменський Є. Значення юридичної практики, прецедентів і доктрини

- кримінального права для кваліфікації злочинів // Наука і правоохорона. – 2009. – № 4. – С. 112 – 117.
21. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / упоряд. і авт. передмови М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2018. – 550 с.
22. Тарарухин С.А. Теория и практика квалификации преступлений. – К.: Вища школа, 1978. – 129 с.
23. Тарарухин С.А. Установление мотива и квалификация преступления. – К.: Вища школа, 1977. – 246 с.
24. Трайнин А.Н. Избранные труды (1913 – 1957 гг.) / Сост., вступ. ст. Н.Ф. Кузнецовой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 898 с.
25. Туркот М. Щодо визначення складу злочину // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 11. – С. 18 – 24.

ТЕМА 5: ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття об'єкта кримінального правопорушення, суспільних відносин, елементів суспільних відносин; визначити види об'єктів кримінального правопорушення й дати їх стислу характеристику; засвоїти поняття предмета кримінального правопорушення та встановити його співвідношення з об'єктом кримінального правопорушення.

Основні поняття: *об'єкт кримінального правопорушення; суспільні відносини; загальний об'єкт кримінального правопорушення; родовий об'єкт кримінального правопорушення; видовий об'єкт кримінального правопорушення; безпосередній об'єкт кримінального правопорушення; основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення; додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення; додатковий обов'язковий об'єкт кримінального правопорушення; додатковий факультативний об'єкт кримінального правопорушення; предмет кримінального правопорушення; предмет злочинного впливу.*

Питання до семінару

1. Поняття та значення об'єкта кримінального правопорушення.
2. Класифікація об'єктів кримінального правопорушення.
3. Предмет кримінального правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до семінарського заняття, студенти опрацьовують лекцію та самостійно вивчають навчальну й наукову літературу з теми, що вивчається. Необхідно звернути увагу на існуючі в кримінальному праві теорії визначення об'єкта кримінального правопорушення, найпоширенішою з яких є визначення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин, структуру об'єкта кримінального правопорушення й предмета, розглянути класифікацію об'єктів кримінального правопорушення, дати визначення кожного виду об'єкта.

Вивчення цієї теми треба починати із засвоєння ст. 1 КК України, у якій наводиться перелік основних об'єктів, що охороняються кримінальним правом.

Необхідно з'ясувати, що *об'єктом кримінального правопорушення є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає кримінальне правопорушення, завдаючи їм певної шкоди або створюючи загрозу*

завдання такої шкоди.

Суспільні відносини – це відносини між людьми, які існують у суспільстві та регулюються соціальними нормами. Суспільні відносини існують об'єктивно й незалежно від людської свідомості.

Структура суспільних відносин:

а) суб'єкти (носії, учасники) суспільних відносин – держава, об'єднання громадян, фізичні та юридичні особи;

б) предмет суспільних відносин – це те, з приводу чого або у зв'язку із чим існують суспільні відносини (матеріальні чи нематеріальні блага);

в) соціальний зв'язок (зміст суспільних відносин) – взаємодія суб'єктів відносин з приводу предмета відносин.

Зазначеної теорії «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» додержуються такі вчені, як В.І. Борисов, Я.М. Брайнін, Л.Д. Гаухман, В.К. Глістін, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Б.С. Нікіфоров, А.А. Піонтковський, В.В. Сташис, В.Я. Тацій.

Поряд із теорією «об'єкт кримінального правопорушення – суспільні відносини» існують інші теорії визначення об'єкта кримінального правопорушення, серед яких:

а) теорія цінностей як об'єкта кримінального правопорушення (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.С. Яценко): об'єкт кримінального правопорушення – цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямований злочин і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду. Цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й людина, які мають істотне позитивне значення для окремих осіб і суспільства в цілому. До структури цінностей входять потерпілі, їх права та інтереси, соціальні зв'язки та блага, що належать потерпілим;

б) теорія суб'єктивного права як об'єкта кримінального правопорушення (А. Фейєрбах, В.Д. Спасович): «кримінальним правопорушення є діяння, яке стоїть під загрозою кримінального правопорушення і яке суперечить праву іншого» (А. Фейєрбах);

в) теорія право охоронюваного інтересу як об'єкта кримінального правопорушення (Ф. Ліст, А.В. Наумов, М.С. Таганцев): життя людей створює певні інтереси, які право ставить під свою охорону та підносить їх до ступеня правових благ. Таке правове благо – об'єкт злочину;

г) теорія правовідносин як об'єкта кримінального правопорушення (С. Я. Лихова): урегульовані правом суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінальним законом;

г) антропологічна теорія об'єкта кримінального правопорушення (Г. П. Новосьолов): об'єктом кримінального правопорушення як порушення того чи іншого певного права та певного обов'язку може бути тільки людина.

Треба ґрунтовно розібратись у видах об'єктів. У науці кримінального права виділяють класифікацію об'єктів кримінального правопорушення «за вертикаллю» та «за горизонталлю».

«За вертикаллю» об'єкти кримінального правопорушення поділяються на

загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти (так звана *чотириступенева класифікація*), але законодавець у побудові Особливої частини КК України використав *триступеневу класифікацію*:

а) *загальний об'єкт* – уся сукупність суспільних відносин, що перебуває під охороною кримінального закону;

б) *родовий об'єкт* – частина загального об'єкта, яка являє собою окрему групу однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування;

в) *безпосередній об'єкт* – суспільні відносини, на які посягає конкретне кримінальне правопорушення і яким він завдає шкоди.

«*За горизонталлю*» об'єкти кримінального правопорушення поділяються на основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкти кримінального правопорушення:

а) *основний безпосередній об'єкт* – суспільні відносини, на які посягає конкретне кримінальне правопорушення і яким він завдає шкоди;

б) *додатковий безпосередній об'єкт* – суспільні відносини, яким, поряд з основним об'єктом, завдається шкода або виникає загроза її завдання:

- додатковий обов'язковий об'єкт – об'єкт, який у конкретному складі кримінального правопорушення страждає завжди, у будь-якому випадку вчинення певного кримінального правопорушення;

- додатковий факультативний об'єкт – об'єкт, який при скоєнні певного кримінального правопорушення може існувати поряд з основним, а може й бути відсутнім.

Предмет кримінального правопорушення – це речі матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється кримінальне правопорушення (майно при крадіжці – ч. 1 ст. 185 КК України). Це самостійна факультативна ознака складу кримінального правопорушення, яка присутня не в усіх випадках (умисне вбивство – ч. 1 ст. 115 КК України). Предмет кримінального правопорушення треба відрізнити від знаряддя кримінального правопорушення чи засобів його вчинення.

Предмет злочинного впливу – елемент суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, який піддається безпосередньому злочинному впливу і якому завдається шкода в першу чергу.

Готуючись до семінарського заняття, студенти можуть перевірити свої знання шляхом самоконтролю, відповівши на питання за темою.

Питання для самоконтролю

1. Що таке об'єкт кримінального правопорушення?
2. Що таке суспільні відносини?
3. Які структурні елементи суспільних відносин вам відомі?
4. Які існують теорії об'єкта кримінального правопорушення?
5. Як класифікують об'єкти кримінального правопорушення «за вертикаллю»?

6. Як класифікуються об'єкти кримінального правопорушення «за горизонталлю»?
7. Що таке загальний об'єкт кримінального правопорушення?
8. Що таке родовий об'єкт кримінального правопорушення?
9. Що треба розуміти під безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення?
10. Що таке основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення?
11. Що означає додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення?
12. Що розуміється під додатковим обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення?
13. Що таке додатковий факультативний об'єкт кримінального правопорушення?
14. Що розуміється під предметом кримінального правопорушення?
15. У чому полягає відмінність об'єкта кримінального правопорушення від предмета кримінального правопорушення?
16. Що таке об'єкт злочинного посягання?
17. У чому полягає відмінність предмета кримінального правопорушення від предмета суспільних відносин і предмета злочинного посягання?
18. Чи може бути предметом кримінального правопорушення людина?

Додаткова література

1. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.
2. Лащук Є.В. Предмет злочину в кримінальному праві Ук-раїни: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВС України. – К., 2015. – 20 с.
3. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х.: Вид-во Кроссруд, 2018. – 364 с. (Розділ II. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. Підрозділи 2.1. – 2.2. Автори: В.І. Борисов, В. С. Батиргарєєва, М. В. Сенаторов. – С. 33–77).
4. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. – Х.: Право, 2006. – 208 с.
5. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков: Вища школа, 1988. – 88 с.
6. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75 – 78.

ТЕМА 6: ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

6.1. ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття й значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; визначити обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; засвоїти зміст кожної з ознак.

Основні поняття: *об'єктивна сторона кримінального правопорушення, обов'язкові ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).*

Питання до семінару

1. Поняття та зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення.
2. Ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення.
3. Суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

Розглядаючи цю тему, слід мати на увазі, що об'єктивна сторона є одним з елементів складу кримінального правопорушення. Цей елемент охоплює ознаки, які характеризують кримінальне правопорушення із точки зору його зовнішнього прояву.

При виявленні кримінального правопорушення досліджуються насамперед його об'єктивні ознаки, тобто конкретний акт поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється в певній об'єктивній обстановці, у певному місці й у певний час.

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність установлених кримінальним законом ознак кримінального правопорушення, які характеризують зовнішній процес протиправної поведінки.

На відміну від інших структурних частин складу кримінального правопорушення об'єктивна сторона містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння, у багатьох описових диспозиціях норм Особливої частини.

Студенти повинні відрізнити об'єктивну сторону кримінального правопорушення від об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Їх співвідношення аналогічне співвідношенню понять «кримінальне правопорушення» і «склад кримінального правопорушення». Об'єктивні ознаки кожного виду кримінального правопорушення вивчаються в Особливій частині кримінального права, а об'єктивні ознаки, які є загальними для всіх складів кримінального правопорушення або властиві великій кількості складів кримінального правопорушення, – у загальному вченні про об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, у Загальній частині кримінального права.

Слід пам'ятати, що основною ознакою об'єктивної сторони кожного складу кримінального правопорушення є лише діяння у формі дії чи бездіяльності. Неможливо охарактеризувати кримінальне правопорушення у законі, не вказавши, які ознаки властиві діянню.

Діяння (дія або бездіяльність) є компонентом об'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення. Якщо немає діяння, кримінальна відповідальність виключається. Тому сам по собі факт виявлення злочинного наміру або процес формування такого наміру (так званий голий умисел) не є кримінально караними. Діяння як кримінально-протиправний прояв поведінки людини у зовнішньому світі характеризують:

- а) суспільна небезпечність;
- б) протиправність;
- в) конкретність;
- г) свідомість;
- г) вольовий характер.

Необхідно визначити випадки, коли усвідомлене діяння не було вираженням волі особи, що його вчинила. До них відносяться нездоланна сила та фізичний або психічний примус.

Дії, тобто активна поведінка, властиві більшості кримінальних правопорушень. За формою прояву вони можуть бути різноманітними: із докладанням власних фізичних зусиль особи, використанням іншої особи (наприклад малолітнього), сил природи чи тварин. Дії можуть бути пов'язані з використанням посадового становища, виконанням професійних обов'язків.

Дією вчиняється переважна більшість кримінальних правопорушень. Це, наприклад, такі кримінальні правопорушення (злочини), як: державна зрада (ст. 111 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), контрабанда (ст. 201 КК), обман покупців і замовників (ст. 225 КК), бандитизм (ст. 257 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК) тощо.

Бездіяльність – це пасивна поведінка, її антисуспільна спрямованість полягає в тому, що в певних випадках особа повинна діяти, але не робить цього.

Злочинна бездіяльність трапляється значно рідше, ніж дія, і відрізняється

від неї зовнішньою, фізичною стороною. Шляхом бездіяльності вчиняються, зокрема: ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК).

Крім цього, студентам важливо засвоїти факультативні ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення: суспільно небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення. У деяких статтях Особливої частини КК України ці ознаки прямо зазначені й тому набувають значення обов'язкових.

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити шляхом відповіді на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Чим характеризується об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення?
2. Які обов'язкові ознаки має об'єктивна сторона?
3. Якими є особливості факультативних ознак об'єктивної сторони?
4. У яких випадках факультативні ознаки об'єктивної сторони можуть виступати як основні ознаки?
5. Що таке діяння?
6. Як протиправні дії описуються в статтях Особливої частини КК України?
7. Що таке бездіяльність?
8. У чому полягають умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність?
9. У яких випадках злочинна бездіяльність може поєднуватися з активними діями?

Додаткова література

1. Беньківський В.О. Проблемні питання об'єктивної сторони злочину // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2000. – Вип. 37. – С. 62 – 64.
2. Кирбят'єв, О. О. «Об'єктивна сторона складів злочинів, що посягають на професійну діяльність працівників правоохоронних органів.» Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Юридичні науки 31.70 (2020): 75-80.

3. Лашук Е.В. Предмет та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми зв'язку та розмежування // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – № 6. – С. 183 – 193.

6.2. НАСЛІДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ. ФАКУЛЬТАТИВНІ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

Практичне заняття

Мета заняття: закріпити й навчитися використовувати знання, одержані під час семінарського заняття, у розв'язанні ситуаційних задач; засвоїти поняття та види злочинних наслідків, їхнє значення для встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення; розглянути поняття й види причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві; визначити, на якій теоретичній основі формується кримінально-правове трактування причинності; закріпити й навчитися використовувати знання, одержані під час семінарського та практичного занять, у розв'язанні ситуаційних задач; розглянути інші ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, засвоїти їх зміст на конкретних прикладах.

Основні поняття: *необхідний причинний зв'язок; випадковий причинний зв'язок; непереборна сила; непереборний фізичний примус; психічний примус; місце вчинення кримінального правопорушення; час учинення кримінального правопорушення; обстановка вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; знаряддя вчинення кримінального правопорушення; засоби вчинення кримінального правопорушення.*

Питання до практичного заняття

1. Поняття й види суспільно небезпечних наслідків.
2. Причинний зв'язок: поняття, види та кримінально-правове значення.
3. Місце, час і спосіб учинення кримінального правопорушення.
4. Обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення.

Розв'язати задачі за темою

Об'єктивна сторона злочину. Кримінальне право України. Практикум: Навчальний посібник / П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко та ін.; За ред. С.С. Яценка. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 201 – 209.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання навчальної літератури студенти повинні запам'ятати й викласти зміст суспільно небезпечних наслідків і причинно-наслідковий зв'язок, усвідомивши, що ці найважливіші ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення можуть бути як обов'язковими, так і факультативними ознаками.

Будь-яке кримінальне правопорушення посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (школа, збиток). Нешкідливе кримінальне правопорушення – явище неможливе. *Наслідком (злочинним результатом) діяння прийнято вважати передбачену кримінально-правовою нормою матеріальну або іншу шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням діянням об'єкта посягання.* Важливість цієї ознаки полягає в тому, що від розміру та характеру можливої чи фактично заподіяної шкоди значною мірою залежить ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення.

Суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру й обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту, можуть бути поділені на наслідки у вигляді реальної шкоди й наслідки у вигляді створення загрози заподіяння шкоди. Більшість кримінальних правопорушень заподіюють реальну шкоду. Наприклад, крадіжка – майнову, тілесні ушкодження – фізичну, глум над могилою – моральну. Інші злочини ставлять об'єкт кримінально-правової охорони в небезпеку заподіяння шкоди.

Важливо знати, що, як і інші ознаки матеріального складу кримінального правопорушення, наслідки входять у предмет доказування в кримінальній справі, що стає можливим за умови конкретності цієї ознаки. Якщо наслідки кримінального правопорушення при розслідуванні кримінальної справи не були встановлені чи були визначені помилково, це є підставою для направлення судом кримінальної справи на додаткове розслідування або винесення виправдувального вироку.

Труднощі у визначенні злочинних наслідків часто пов'язані з тим, що ця ознака описана в законі як оцінне поняття. У таких випадках вирішенню цього питання сприяє легальне чи судове тлумачення закону. Наприклад, безпосередньо в законі не завжди визначено поняття істотної шкоди, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків; поняття значної шкоди потерпілому.

Крім цього, треба добре засвоїти поняття причинного зв'язку. Розуміння причинності (взаємозалежності) у кримінальному праві ґрунтується на таких філософських положеннях про причинний зв'язок:

а) загальний зв'язок між явищами природи та суспільства є закономірністю: безпричинних явищ не буває, усі явища в природі й суспільстві причинно зумовлені;

а) загальний зв'язок між явищами зовнішнього світу існує реально й об'єктивно, він не залежить від свідомості та волі людей;

в) причинний зв'язок є пізнаваним. Світ пізнаваний і пізнаваними є його закономірності. Пізнання та знання є насамперед знанням причини. Якби світ був непізнаваним, то наука стала б неможливою, а якби ми знали всі причини, то вона була б непотрібною;

г) причина та наслідок – це лише частка, вилучена із загального зв'язку речей і явищ, ізольована від нього.

Причинний зв'язок – це ознака об'єктивної сторони не всіх, а лише так званих матеріальних складів кримінального правопорушення. Тому чітке визначення цього поняття має велике практичне значення. Особливо складним є встановлення причинного зв'язку при розслідуванні справ про автотранспортні кримінального правопорушення, порушення вимог законодавства про охорону праці, порушення правил зберігання, використання, обміну, перевезення радіоактивних матеріалів тощо. Від правильного вирішення цього питання залежить правоосудність вироку.

Для характеристики об'єктивної сторони кримінального правопорушення велике значення мають такі його ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб, засоби та знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Вони виступають її факультативними ознаками. Однак у деяких статтях Особливої частини КК України ці ознаки прямо вказані (описані) і тому набувають значення обов'язкових.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це певний метод і послідовність рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину. У випадках, коли спосіб учинення кримінального правопорушення є ознакою конструктивною, необхідно його спеціально вивчити й довести, оскільки це має значення для кваліфікації діяння. У КК України таких статей чимало. Наприклад, для складу кримінального правопорушення доведення до самогубства (ч. 1 ст. 120) характерним є такий спосіб, як жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій або систематичне приниження гідності потерпілого.

Час вчинення кримінального правопорушення – певний період, протягом якого вчиняється кримінальне правопорушення. У конкретних нормах Особливої частини КК України час учинення, як ознака об'єктивної сторони зазначається нечасто й використовується як ознака основного складу чи як кваліфікуюча обставина. Наприклад, час учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 272 КК, – це час виконання робіт із підвищеною небезпекою; час самовільного залишення поля бою або відмова діяти зброєю – час бою (ст. 429 КК).

Місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія, де було почато й закінчено діяння чи настав злочинний результат. Визначення місця скоєння кримінального правопорушення має значення: для встановлення

порядку дії кримінального закону в просторі, тобто визначення сфери дії закону й особливостей відповідальності за кримінальне правопорушення, які було вчинено за кордоном; для констатації факту скоєння кримінального правопорушення, якщо законодавець пов'язує можливість його вчинення лише з конкретним місцем (об'єктивна ознака основного складу кримінального правопорушення); для правильної кваліфікації у випадках, якщо місце кримінального правопорушення має значення кваліфікуючої обставини. Так, місцем учинення контрабанди є митний кордон України (ст. 201 КК); місцем мародерства – поле бою (ст. 432 КК).

Обстановка – це сукупність передбачених законом зовнішніх обставин, що характеризуються прилюдністю (публічністю) або наявністю певних подій. У деяких статтях Особливої частини КК України вказується на певні умови, за яких відбувається вчинення кримінального правопорушення, наприклад: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431); бездіяльність військової влади в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 426 КК), неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК).

Під *засобами вчинення кримінального правопорушення* розуміються будь-які предмети, котрі полегшують його вчинення. Такими предметами можуть бути, наприклад, підроблені документи при вчиненні розкрадання; транспортні засоби, що використовуються для перевезення викраденого чи самих винних осіб.

Під *знаряддями* в теорії кримінального права розуміють будь-які предмети, що безпосередньо використовуються для вчинення кримінального правопорушення. Ті самі транспортні засоби можуть бути знаряддями вчинення злочину, якщо вони використані, скажімо, для вчинення умисного вбивства.

Наведемо приклад розв'язання задачі з цієї теми.

Під час бійки Сидоренко вдарив Іванова ножем у ліву частину грудної клітини. Після операції Іванов у лікарні помер. Слідством встановлено, що жоден із життєво важливих органів не був ушкоджений. Смерть Іванова сталася внаслідок асфіксії, спричиненої післянаркозним блюванням.

Чи є причинний зв'язок між смертю Іванова та діями Сидоренка?

Для вирішення цього питання треба ретельно проаналізувати ознаки об'єктивної сторони. Так, під час бійки Сидоренко вдарив Іванова ножем у ліву частину грудної клітини. Таким чином, дія Сидоренка є активною, свідомою, суспільно небезпечною, протиправною. Рухи тіла Сидоренка, що складають дію, мали цілеспрямований характер і, отже, поєднуються з метою в єдиний його вольовий акт поведінки. Удар ножем Сидоренка в ліву частину грудної клітини Іванова утворює дію Сидоренка в кримінально-правовому розумінні. У цьому випадку вони контролюються його свідомістю та спрямовуються його волею на заподіяння Іванову тілесних ушкоджень, а мабуть, і його смерті. У нашій задачі ми виходитимемо із бажання Сидоренка заподіяти тілесні ушкодження. Слід підкреслити, що наслідки, настання яких бажав Сидоренко, відносяться до так званих матеріальних наслідків і мають особистий (фізичний) характер. Сидоренко своїми діями вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне

ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечно для життя в момент заподіяння). Треба зазначити, що жоден із життєво важливих органів не був ушкоджений, а смерть Іванова сталася внаслідок асфіксії, спричиненої післянаркозним блюванням. Кримінальне правопорушення, учинене Сидоренком, відноситься до так званих кримінальних правопорушень з матеріальним складом, для об'єктивної сторони яких закон (диспозиція кримінально-правової норми) вимагає встановлення не тільки діяння (дії чи бездіяльності), але й настання суспільно небезпечних наслідків.

Виходячи з того, що смерть Іванова для Сидоренка не є бажаною і сталася внаслідок асфіксії, спричиненої післянаркозним блюванням, тобто щодо смерті потерпілого Костюкова необхідний причинний зв'язок відсутній, вчинені дії Огієнка причинно не зумовлені й не є закономірністю, яка повинна викликати смерть потерпілого Костюкова. Суспільно небезпечні наслідки, тобто смерть Костюкова, що настала внаслідок випадкового причинного зв'язку, не мають кримінально-правового значення і не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом, який вчинив Сидоренко. Тому причинний зв'язок між смертю Іванова та діями Сидоренка відсутній.

Остаточна кваліфікація може мати такий вигляд: Сидоренко буде відповідати за заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 121 КК України).

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке суспільно небезпечні наслідки?
2. Яке має значення причинний зв'язок у кримінальному праві?
3. Які існують види причинного зв'язку?
4. Що розуміється під матеріальними суспільно небезпечними наслідками?
5. Що розуміється під формальними суспільно небезпечними наслідками?
6. Що таке місце вчинення кримінального правопорушення?
7. Коли місце вчинення кримінального правопорушення виступає кваліфікуючою ознакою?
8. Що таке час вчинення кримінального правопорушення?
9. Що таке обстановка вчинення кримінального правопорушення?
10. Що характеризує обстановку вчинення злочину, котра вказує на ті умови, у яких відбувається діяння?
11. Чим характеризується обстановка вчинення кримінального правопорушення, яка вказує на умови, у яких перебуває потерпілий?
12. Коли обстановка вчинення кримінального правопорушення виступає кваліфікуючою ознакою?

13. Коли обстановка вчинення кримінального правопорушення створює привілейований склад кримінального правопорушення?
14. Що розуміється під способом учинення кримінального правопорушення?
15. Яке кримінально-правове значення має спосіб учинення кримінального правопорушення?
16. Що слід розуміти під засобами вчинення кримінального правопорушення?
17. Що таке знаряддя вчинення кримінального правопорушення?

Додаткова література

1. Берзін П.С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – К., 2010. – 35 с.
2. Лашук Е.В. Предмет та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми зв'язку та розмежування // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – № 6. – С. 183 – 193.
3. Максимович Р.Л. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину за чинним Кримінальним кодексом України // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2010. – № 1. – С. 101 – 106.
4. Мамедов А. Соотношение и взаимосвязь объекта и объективной стороны состава преступления // Уголовное право. – 1999. – № 2. – С. 55 – 58.
5. Матвийчук В.К. Отграничение орудий и средств совершения преступления // Правовые и криминологические способы борьбы с преступностью. – К., 1994. – С. 40 – 47.
6. Мельник П., Лановенко І. Психологічні механізми девіант-ної поведінки // Право України. — 2000. – № 4. – С. 59 – 64.
7. Миколенко О.М. Суспільно небезпечні наслідки як факультативна ознака складу злочину // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 2. – С. 98 – 101.
8. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков, 1982.
9. Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ): Монография. – Х.: Право, 2003. – 512 с.

ТЕМА 7 : ОСОБА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ)

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття суб'єкта кримінального правопорушення; визначити його обов'язкові та факультативні ознаки, давши стисло характеристику кожній з них; засвоїти поняття й ознаки неосудності, обмеженої осудності.

Основні поняття: суб'єкт кримінального правопорушення; осудність; вік кримінальної відповідальності; фізична особа; спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення; неосудність; обмежена осудність.

Питання до семінару

1. Поняття, ознаки, соціальна та юридична характеристика суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Поняття й критерії неосудності.
3. Поняття та види спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

Студенти мають знати, що в нормах кримінального закону термін «суб'єкт кримінального правопорушення» не вживається. У багатьох статтях КК України вживаються ширші за змістом терміни: «особа, яка вчинила злочин», «особа, винна у вчиненні кримінального правопорушення», «особа, яка засуджена» тощо.

Засвоєння цієї теми передбачає ґрунтовне знання розділу IV КК України. Частина 1 ст. 18 зазначеного розділу КК України визначає, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Кримінальна відповідальність завжди пов'язана зі спроможністю людини усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти небезпечність учинених нею дій. Тому фізична особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності за наявності таких ознак:

- а) досягнення на момент учинення кримінального правопорушення встановленого кримінальним законом віку;
- б) осудності.

В окремих нормах Особливої частини Кримінального Кодексу передбачається кримінальна відповідальність особи, яка, крім указаних, наділена ще й додатковими ознаками, зокрема такими, як громадянство, посадове становище, або виконує професійні чи спеціальні функції. Наприклад, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України (одержання неправомірної вигоди), може бути лише службова особа; суб'єктом військових злочинів може бути лише військовослужбовець; суб'єктом державної зради (ст. 111 КК України) може бути лише громадянин України.

У теорії кримінального права особу зі спеціальними ознаками суб'єкта, передбаченими в конкретній кримінально-правовій нормі, прийнято називати спеціальним суб'єктом, на відміну від поняття «загальний суб'єкт», для якого характерними ознаками завжди є осудність і певний вік. Спеціальний суб'єкт – це факультативна ознака суб'єкта кримінального правопорушення.

Кримінальний закон передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, учинене лише фізичною особою. Водночас, установлення кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення лише для фізичних осіб означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа (установи, підприємства, організації). За протиправні діяння в процесі діяльності юридичної особи відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це, зокрема, може бути керівник (голова, начальник, уповноважена особа тощо), його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використав певні повноваження юридичної особи та безпосередньо вчинив кримінальне правопорушення.

Необхідно з'ясувати, що в теорії кримінального права розрізняють такі поняття, як «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особа, що вчинила протиправне діяння». Як уже зазначалося, для суб'єкта кримінального правопорушення характерними ознаками є лише вік і осудність, а в окремих випадках ще й спеціальні ознаки суб'єкта, що можуть стосуватися різних властивостей особи. Поняття «особа злочинця» охоплює ширше коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні). Усі ці ознаки особи злочинця мають надзвичайне значення для кримінологічної характеристики злочинів і тих осіб, які їх учинили.

За загальним правилом кримінальній відповідальності підлягає особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років, а за скоєння кримінального правопорушення, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, – 14 років.

Осудність у широкому її розумінні – це такий психічний стан людини, за якого вона усвідомлює характер своєї поведінки, розуміє її значення та може керувати своїми вчинками. Привертає увагу той факт, що поняття осудності в кримінальному праві сьогодні має законодавче вираження (ч 1 ст. 19 КК України). Осудна особа завжди має свободу вибору своєї поведінки та спроможна обирати правомірне рішення. Саме здатність людини усвідомлювати характер і наслідки своїх дій та свідомо керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної.

Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння, оскільки воно чиниться без відповідного

усвідомлення чи волі. До такої особи за призначенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, якщо вона за характером учиненого діяння та за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства.

У ч. 2 ст. 19 КК України дається законодавче визначення поняття неосудності, з якого випливає, що неосудною визнається така особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Отже, поняття неосудності складається із сукупності двох критеріїв – медичного та юридичного.

Стаття 20 КК України передбачає, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Водночас факт обмеженої осудності може вважатися підставою для призначення примусових заходів медичного характеру. Також із законодавчого формулювання (ч. 2 ст. 20 КК України) можна зробити висновок про обов'язковість урахування судом факту визнання особи обмежено осудною при призначенні покарання, хоча не обов'язково результатом такого врахування має бути пом'якшення покарання. Серед обставин, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), вчинення злочину обмежено осудною особою не фігурує.

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Хто є суб'єктом кримінального правопорушення?
2. Що таке спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення?
3. Чи можуть виступати юридичні особи суб'єктами кримінального правопорушення?
4. У чому полягає різниця між поняттями «суб'єкт кримінального правопорушення» й «особа кримінального правопорушення»?
5. Які існують ознаки осудності?
6. Яке юридичне значення має неосудність?
7. Якими ознаками (критеріями) характеризується неосудність?
8. Що таке юридичний критерій неосудності?
9. Які види психічних захворювань зазначені в ч. 2 ст. 19 КК України?
10. Як розглядається питання про осудність особи, яка перебувала в стані сп'яніння?
11. Хто правомочний визнати особу неосудною?
12. Як установлюється вік кримінальної відповідальності?
13. Що означає обмежена осудність?
14. Що означає вікова обмежена осудність?

Додаткова література

1. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння. К.: Атіка, 2005. – 160 с.
2. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В.М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010.
3. Бурдін В.М. Неповнолітня особа як суб'єкт злочину: окремі історичні аспекти // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 384 – 394.
4. Бурдін В.М. Окремі методологічні проблеми визначення понять осудності та неосудності // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 10. – С. 78 – 88.
5. Васильєв А.А. Проблеми осудності у кримінальному праві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 20 с.
6. Вереша Р. Суб'єкт злочинного діяння за кримінальним законодавством зарубіжних країн // Право України. – 2006. – № 9. – С. 137 – 143.
7. Зайцев А.В. К вопросу о формуле ограниченной вменяемости // Проблемы законности / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – 2012. – Вип. 57. – С. 156 – 162.
8. Козаченко И.Я., Спасенков Б.А. Вопросы уголовной ответственности и наказания лиц, страдающих психическими расстройствами, не исключающими вменяемости // Государство и право. – 2000. – № 5. – С. 69 – 74.
9. Магарін М.С., Бараненко Д.В. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України: Монографія / За ред. д-ра юрид. наук, професора Є.Л. Стрельцова. – Одеса: Астропринт, 2001. – 104 с.
10. Марчак В. Історичні аспекти виникнення інституту обмеженої осудності // Право України. – 2006. – № 3. – С. 119 – 123.
11. Музика А. Ще раз про обмежену осудність // Право України. – 1998. – № 4. – С. 38 – 41.
12. Приходько Т.М. Фізіологічний афект – одна з підстав визнання особи обмежено осудною // Право України. – 2001. – № 1. – С. 53 – 55.
13. Ярмыш Н.Н. К вопросу о признаках действия в поведении лиц, признанных невменяемыми, а также не достигших возраста уголовной ответственности // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 87 – 93.

ТЕМА 8: СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

8.1. ПОНЯТТЯ Й ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття та значення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення; визначити обов'язкові й факультативні ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення; засвоїти зміст кожної з ознак; закріпити й навчитися використовувати знання, одержані під час семінарського заняття, у розв'язанні ситуаційних задач; засвоїти поняття та зміст мотиву, мети й емоційного стану особи, яка вчинила злочин; на конкретних прикладах з'ясувати значення факультативних ознак при встановленні суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Основні поняття: *суб'єктивна сторона кримінального правопорушення; вина; форми вини; умисел; прямий умисел; непрямий умисел; інтелектуальні та вольові ознаки умислу; види умислу; необережність; злочинна самовпевненість; злочинна недбалість; казус (випадок); подвійна форма вини; мотив; мета; емоції.*

Питання до семінару

1. Поняття й зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.
2. Обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.
3. Подвійна (змішана) форма вини.
4. Невинне заподіяння шкоди (казус).
5. Мотив і мета кримінального правопорушення.
6. Емоційний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

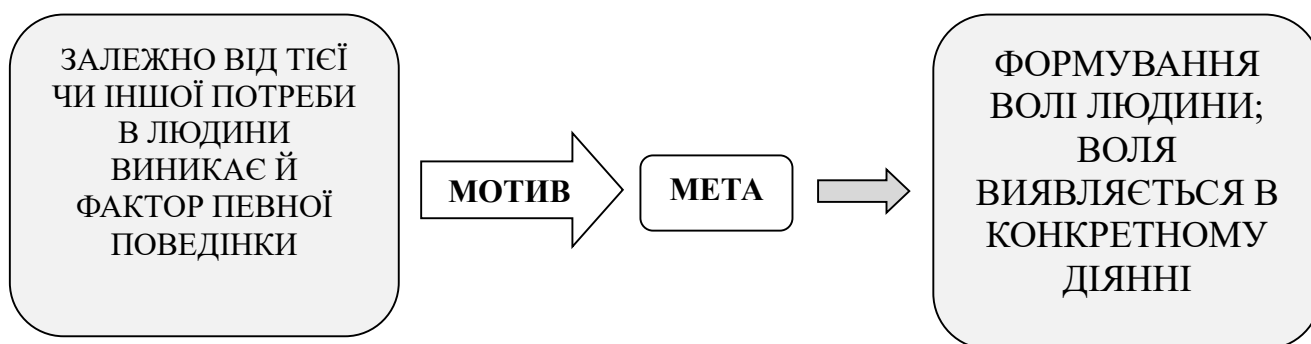
Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають нормативно-правові акти й відповідну навчальну літературу. Опанування теми потребує

чітких знань розділу V КК України. Необхідно з'ясувати поняття та зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, її ознаки, особливості подвійної форми вини й казусу.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується процесом мислення, бажання та волі людини, у якому відображаються її об'єктивна поведінка й інші зовнішні обставини, пов'язані зі вчиненням кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення завжди знаходить вияв у певному зовнішньому протиправному діянні. Тобто в об'єктивних ознаках кримінального правопорушення виявляються мотив, мета і, врешті-решт, волевиявлення особи.

Схематично цей процес має такий вигляд:

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сутність протиправного діяння, ті внутрішні процеси, які відбуваються в психіці осудної особи під час вчинення нею передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння. Характерними ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є вина, мотив і мета вчинення. Тому для кваліфікації кримінального правопорушення величезне значення має встановлення зв'язку зовнішнього прояву поведінки людини з її психічним станом. Почуття, мислення, наміри, мета й воля – це внутрішній, духовний світ людини, її сутність. Усі вони у своїй єдності та взаємозв'язку створюють психіку людини, її інтелект.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кожного кримінального правопорушення є вина особи. Принцип кримінальної відповідальності за наявності вини законодавчо сформульовано в ст. 62 Конституції України: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». Мають бути розкриті соціальна та юридична сутність вини, а також форми й види вини.

Вина – це завжди умисел або необережність. Залежно від поєднання у свідомості злочинця інтелектуальної та вольової ознак умисел у теорії кримінального права поділяється на два види: *прямий* і *непрямий* (евентуальний).

За *прямого умислу* особа:

- а) усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії чи бездіяльності;
- б) передбачає настання суспільно небезпечних наслідків;

в) бажає їх настання.

При вчиненні кримінального правопорушення з *непрямим умислом* особа:

а) усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння;

б) передбачає його суспільно небезпечні наслідки;

в) свідомо допускає їх настання.

Усе це дозволяє стверджувати, що загальними ознаками як прямого, так і непрямого умислу є: усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру своїх дій або бездіяльності; передбачення їх суспільно небезпечних наслідків. Підставою розмежування двох видів умислу є те, що за прямого умислу винна особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, а за непрямого – виявляє байдужість до таких наслідків, не бажає, але свідомо допускає їх настання.

Залежно від моменту формування умисел поділяється на *заздалегідь обдуманий* і *раптово виниклий*. Ці види умислу дають можливість чіткіше розкрити зміст прямого та непрямого умислу. Зважаючи на спрямованість і ступінь конкретизації бажаних наслідків умисел поділяють на *визначений (конкретизований)* і *невизначений (неконкретизований)*.

За змістом ст. 25 КК України існує два види необережної вини: *злочинна самовпевненість* і *злочинна недбалість*.

Злочинна самовпевненість має місце, коли особа:

а) передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності (інтелектуальний момент);

б) легковажно розраховує на відвернення цих наслідків (вольовий момент).

При цьому винна особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння (невідповідність його закону, посадовим, професійним або загальноприйнятим правилам тощо).

За *злочинної недбалості* особа:

а) не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності;

б) повинна була передбачити такі наслідки;

в) могла їх передбачити. У цьому випадку винний не усвідомлює суспільної небезпечності своєї поведінки, тому не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків.

Установлення всіх ознак суб'єктивної сторони – це завершальний етап у констатації складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому з'ясування суб'єктивної сторони має велике значення. По-перше, вона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення, а її наявність або відсутність дає можливість відмежувати протиправне діяння від незлочинного. По-друге, суб'єктивна сторона істотно впливає на кваліфікацію і дозволяє розмежовувати тотожні кримінальні правопорушення за об'єктивними ознаками, наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК України) від убивства через необережність (ст. 119 КК України). По-третє, зміст суб'єктивної сторони впливає на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта, а отже, на призначення покарання.

Випадок (казус) – це невинне заподіяння шкоди. У такому разі особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння та за обставинами справи не повинна була і (або) не могла їх передбачити.

Подвійна (змішана, складна) форма вини передбачає різне психічне ставлення особи (умисне та необережне) до різних об'єктивних ознак одного й того самого кримінального правопорушення. Наприклад, умисел щодо незаконного проведення абортів, якщо це спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої (ч. 2 ст. 134 КК України).

Готуючись до заняття особливу увагу треба звернути на поняття та значення мотиву та мети кримінального правопорушення, емоційного стану особи як факультативних ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Мотив кримінального правопорушення – це зумовлене тими чи іншими потребами й інтересами спонукання, яким керується особа, вчиняючи кримінальне правопорушення. Це свідоме спонукання, яке виходить із бажання досягти певної мети. У всіх умисних кримінальних правопорушеннях завжди є мотив.

Мета кримінального правопорушення – це уявна модель бажаного результату, досягти якого особа намагається за допомогою вчинення кримінального правопорушення. На відміну від мотиву мета характеризує безпосередній злочинний результат. Мета по-різному характеризує вольовий процес. Якщо мотив відповідає на питання: «Чим керується особа, вчиняючи кримінальне правопорушення?», то мета визначає спрямованість дій винної особи.

Мотив і мета кримінального правопорушення, як і інші факультативні ознаки, можуть виконувати в кримінальному праві три основні функції:

а) можуть бути обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, якщо вони передбачені диспозицією кримінально-правової норми Особливої частини КК України;

б) можуть бути кваліфікуючими ознаками, якщо вони передбачені в статтях Особливої частини не в основному, а в кваліфікуючому складі;

в) можуть виступати обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання, якщо вони не передбачені в статтях Особливої частини.

Емоційний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, – це особливий юридично значущий психологічний стан особи, який, впливаючи на її волю та свідомість, взаємодіє з ознаками складу кримінального правопорушення (насамперед із суб'єктивною стороною) і визначає, таким чином, особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК України, а також має значення для вирішення питань, пов'язаних з індивідуалізацією покарання.

Кримінальний закон в окремих випадках вказує на особливий емоційний стан людини як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, наприклад: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України). Із цього

приводу Пленум Верховного Суду України у п. 23 постанови № 2 від 7 лютого 2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» зазначив, що судам необхідно мати на увазі, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачена ст. 116 або ст. 123 КК України, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними. Для кваліфікації таких дій винного за вказаними статтями необхідною умовою є сильне душевне хвилювання, котре раптово виникло внаслідок протизаконного насильства чи сильної образи з боку потерпілого.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі за темою заняття.

Соснін придбав у мисливському магазині рушницю та вирішив її випробувати. Пізньої ночі він вийшов на танок свого будинку й тричі вистрелив у бік заболоченого лісу. Одним із пострілів було вбито сусідку Рубко, що тікала до лісу від свого чоловіка, який хотів її побити.

Чи повинен Соснін відповідати за смерть потерпілої Рубко?

Для правильної кваліфікації треба встановити, яка форма вини наявна в діях Сосніна: умисел чи необережність? Для цього необхідно проаналізувати види умислу (прямий / непрямий) і види необережності (злочинна самовпевненість / злочинна недбалість). У нашому випадку в діях Сосніна мала місце злочинна недбалість. Насамперед слід зазначити, що злочинна недбалість відрізняється від інших видів вини (прямого і непрямого умислу, злочинної самовпевненості) тим, що особа не передбачає настання суспільно небезпечних наслідків. Отже, для встановлення злочинної недбалості також необхідно проаналізувати її інтелектуальну та вольову ознаки. Так, Соснін усвідомлює, що порушує певні вимоги обережності, але не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті Рубко. Обов'язок Сосніна полягає в тому, щоб передбачити можливість настання смерті Рубко при здійсненні вчинків, які потребують додержання певних заходів обережності. Обов'язок бути уважним і обачливим при здійсненні трьох пострілів у бік заболоченого лісу виходить зі спеціальних правил поведіння зі зброєю.

Суб'єктивний критерій злочинної недбалості слід розглядати в тісному зв'язку з об'єктивним. Вирішальне значення тут має встановлення фактичної можливості Сосніна передбачити смерть потерпілої Рубко. Цю можливість необхідно пов'язувати з індивідуальними якостями Сосніна: знанням загальних і спеціальних правил поведіння зі зброєю, його підготовленістю, наявністю життєвого та професійного досвіду, а також з конкретною обстановкою, у якій він діяв.

Вольова ознака злочинної недбалості полягає в тому, що Соснін, маючи реальну можливість передбачити смерть потерпілої Рубко, не мобілізує свої психічні здібності для того, щоб здійснити вольові дії, необхідні для запобігання таким суспільно небезпечним наслідкам. У Сосніна відсутні характерні для волі переживання, хоча ситуація давала йому достатню інформацію для цього; за своїми особистими якостями Соснін міг сприйняти й усвідомити, що траєкторія

польоту кулі для нього не є видимою і що його дії мають суспільно небезпечний характер.

Таким чином, у діях Сосніна є склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 119 КК України (вбивство, вчинене через необережність).

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке суб'єктивна сторона кримінального правопорушення?
2. Чи має суб'єктивна сторона кримінального правопорушення об'єктивний характер?
3. У чому полягає діалектичний взаємозв'язок суб'єктивної та об'єктивної сторін кримінального правопорушення?
4. Яка ознака суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є обов'язковою?
5. Які ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є факультативними?
6. Що таке вина?
7. Якою є структура інтелектуального елемента вини?
8. Які існують форми та види вини в кримінальному праві?
9. Що розуміється під змішаною формою вини?
10. Які ознаки характеризують умисел і необережність?
11. Які існують види умислу?
12. Що таке прямий умисел?
13. Що таке непрямий умисел?
14. У чому полягає інтелектуальний момент умислу?
15. У чому полягає вольовий момент умислу?
16. Чим відрізняється прямий умисел від непрямого?
17. Що таке заздалегідь обдуманий умисел?
18. Який умисел вважається раптово виниклим?
19. Що таке визначений, невизначений і альтернативний умисел?
20. Які існують види необережності?
21. Що таке злочинна самовпевненість?
22. Що таке злочинна недбалість?
23. У чому полягає відмінність непрямого умислу від злочинної самовпевненості?
24. Що таке випадок (казус)?
25. У чому полягає відмінність злочинної недбалості від казусу?
26. Що таке мотив кримінального правопорушення?
27. Що таке мета кримінального правопорушення?
28. Що таке емоційний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення?

29. Як можна класифікувати мотиви кримінального правопорушення?

30. У яких випадках мотив і мета виконують роль обов'язкових ознак кримінального правопорушення?

31. У яких випадках мотив і мета виконують роль кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення?

32. Коли мотив і мета не впливають на кваліфікацію, а можуть впливати лише на призначення покарання?

Додаткова література

1. Багіров С. Подвійна форма вини і реформа кримінального законодавства України // Науковий вісник Юридичної академії МВС України. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 2 (2). – С. 106 – 112.
2. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. – Львів: ПАІС, 2016. – 200 с.
3. Вереша Р. Визначення змісту злочинної недбалості у кримінальному праві України // Право України. – 2005. – № 7. – С. 116 – 121.
4. Вереша Р. Вина і склад злочину в кримінальному праві України: співвідношення понять // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 91 – 94.
5. Вереша Р. Определение содержания преступной небрежности в уголовном праве Украины // Право України. – 2015. – № 7. – С. 116.
6. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України: Монографія / Наук. ред. С.Д. Шапченко. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
7. Гончар Т.О. Правова природа обмеженої осудності // Правова держава. – 2002. – № 4. – С. 48 – 51.
8. Мартенко О.Л. Психологічний зміст умисної вини // Держава і право. – 2005. – № 1. – С. 521 – 528.
9. Павликівський В.І. Проблеми встановлення форми та змісту вини в злочинах з формальним складом // Право і безпека. – 2014. – № 4. – С. 95 – 97.
10. Филимонов В. Теоретические проблемы учения о вине в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 69 – 71.

ТЕМА 9: Кримінальна відповідальність та її підстави

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття, підстави та види кримінальної відповідальності; з'ясувати роль кримінально-правової норми та правовідносин в механізмі кримінально-правового регулювання; засвоїти значення

кримінальної відповідальності в механізмі кримінально-правового регулювання; визначити момент настання кримінальної відповідальності, а також форми реалізації кримінальної відповідальності.

Основні поняття: кримінальна відповідальність; кримінально-правові відносини; підстави кримінальної відповідальності.

Питання до семінару

1. Поняття й види кримінальної відповідальності.
2. Кримінально-правові відносини, їх структура.
3. Кримінальна відповідальність у механізмі кримінально-правового регулювання.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до семінарського заняття, студенти повинні звернути особливу увагу на поняття кримінальної відповідальності в аспекті кримінально-правового регулювання.

У КК України в деяких випадках говориться про кримінальну відповідальність (наприклад ст. 2 називається «Підстава кримінальної відповідальності», розділ II – «Закон про кримінальну відповідальність», розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності»). При цьому закон ніде не розкриває поняття «кримінальна відповідальність», хоча й відрізняє її від покарання (наприклад розділи X, XI і XII Загальної частини КК України відповідно називаються «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування»).

Визначаючи кримінальну відповідальність, необхідно виходити з того, що вона є одним із видів юридичної відповідальності. Остання в правознавстві розуміється по-різному, проте у вузькому значенні тлумачиться як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення. З цього погляду юридичну відповідальність можна визначити як вид і міру зазнавання особою, що вчинила правопорушення, певних обмежень прав і свобод, передбачених законом.

Кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених законом обмежень особистого, майнового чи іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду та покладаються на винного спеціальними органами держави.

Слід зазначити, що кримінальна відповідальність безпосередньо пов'язана з кримінально-правовими відносинами і є, по суті, їх важливою складовою частиною. Поняття кримінальної відповідальності відображає факт реальної взаємодії особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і

спеціальних органів держави. Така взаємодія врегульована нормами кримінального права і тому відбувається в межах певних (*кримінально-правових*) правовідносин. Деякі автори вважають, що ці правовідносини виникають з моменту вчинення кримінального правопорушення. На думку інших, – з моменту або порушення кримінального провадження, або притягнення особи як обвинуваченого, або навіть з моменту постановлення обвинувального вироку чи набрання ним законної сили. Відповідь на це та інші питання залежить від розуміння того, що являють собою ці правовідносини, яким є зміст їх структурних елементів, у чому виражається їх взаємодія, як співвідносяться кримінальна відповідальність та аналізовані правовідносини тощо. Студенти мають звернути увагу на те, що в межах теорії правовідносин у науці кримінального права розвивається концепція кримінальної відповідальності.

Крім того, слід пам'ятати, що кримінально-правові відносини виникають між державою та особою, що скоїла злочин, і пов'язані із застосуванням кримінально-правових норм. Тому кримінально-правова норма, правовідносини, кримінальна відповідальність, кримінальне покарання, судимість є найважливішими складовими елементами в механізмі кримінально-правового регулювання.

У ході підготовки до заняття студентам рекомендується самостійно вивчити та проаналізувати рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р.

Студенти повинні твердо засвоїти, що відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом. У цьому положенні закону міститься відповідь на питання, за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності. Очевидно, за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки певного складу злочину, передбаченого КК України. Тому *єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад кримінального правопорушення.*

Свої знання студенти можуть перевірити шляхом самоконтролю, відповівши на питання за темою.

Питання для самоконтролю

1. Яким чином кримінальна відповідальність пов'язана з кримінально-правовою нормою та правовідносинами?
2. Як кримінальна відповідальність співвідноситься з кримінальним покаранням і судимістю?
3. У яких формах реалізується кримінальна відповідальність?

4. Як склад кримінального правопорушення впливає на кримінальну відповідальність?
5. Яким чином кваліфікація кримінального правопорушення впливає на кримінальну відповідальність?
6. Що розуміється під позитивною кримінальною відповідальністю?
7. Що розуміється під негативною кримінальною відповідальністю?
8. У чому полягає відмінність кримінальної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності?
9. З якого моменту виникає кримінальна відповідальність?
10. Коли припиняється кримінальна відповідальність?

Додаткова література

1. Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № (33) – № 3 (34). – С. 626 – 633.
2. Вереша Р.В. Поняття та підстава кримінальної відповідальності // Право України. – 2006. – № 12. – С. 97 – 103.
3. Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – 520 с.
4. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: Монографія. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.
5. Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності / Ю.А. Пономаренко // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 138 – 148.
6. Розділ V. Кримінальна відповідальність // Часопис кафедри теорії та історії держави та права Київського національного університету імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2010. – Число V. – С. 231- 300.
7. Соловій Я. Щодо визначення меж кримінальної відповідальності // Право України. – 1995. – № 12. – С. 52 – 54.
8. Тащилин М., Годилю Н. Уголовная ответственность и формы ее реализации // Уголовное право. – 2004. – №4. – С. 53-54.

ТЕМА 10: СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Практичне заняття

Мета заняття: отримати практичні навички в розмежуванні стадій умисного кримінального правопорушення, добровільної відмови від закінченого кримінального правопорушення; навчитися правильно орієнтуватись у ситуаціях, коли особа не повною мірою реалізувала свій злочинний намір, а також знаходити відмінність добровільної відмови від дійового каяття; дати визначення поняття так званого голого умислу (виявлення умислу); правильно розв'язати запропоновані задачі.

Основні поняття: виявлення умислу; закінчене кримінальне правопорушення; готування до кримінального правопорушення; замах на кримінальне правопорушення; закінчений замах на кримінальне правопорушення; незакінчений замах на кримінальне правопорушення; добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушення; дійове каяття.

Устаткування: відеофільми, логічні схеми, відеопроєктор, комп'ютерні навчальні програми.

Питання до практичного заняття

1. Поняття й види стадій вчинення кримінального правопорушення.
2. Закінчене кримінальне правопорушення.
3. Готування до кримінального правопорушення.
4. Замах на кримінального правопорушення.
5. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні.

Розв'язати задачі за темою

Стадії вчинення злочину. Збірник задач з кримінального права України: навчальний посібник / Н.М. Парасюк, О.П. Горпинюк, О.М. Броневицька, Н.І. Устрицька, Н.Є. Маковецька, Ю.О. Лісіцина, М.М. Сенько. – Львів: «Ліга Прес», 2015. – 276 с.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, матеріали судово-слідчої практики та

розв'язують запропоновані задачі. При цьому вони повинні засвоїти суть стадій вчинення кримінального правопорушення, розуміти, у яких випадках можливою є добровільна відмова від скоєння кримінального правопорушення. Вивчення цієї теми слід розпочати з чіткого засвоєння положень ст.ст. 13 – 16 КК України.

Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, не завжди може довести свій злочинний намір до кінця з причин, що не залежать від її волі, або, навпаки, з власної волі. Тому в першому випадку можна розглядати дії особи як незакінчене кримінальне правопорушення і певну стадію його скоєння, а в другому – як добровільну відмову. Найпоширеним є визначення стадій вчинення кримінального правопорушення як певних етапів його здійснення, що істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дія чи бездіяльність) і моментом його припинення. Треба зауважити, що чинне законодавство визнає три стадії вчинення кримінального правопорушення: а) готування; б) замах; в) закінчене кримінальне правопорушення. Ці стадії розрізняються за ступенем розвитку об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

У ч. 1 ст. 13 КК України зазначається, що закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Інакше кажучи, кримінальне правопорушення необхідно вважати закінченим, якщо дією (бездіяльністю) особи повністю виконано об'єктивну сторону цього злочинного діяння за умови, що ознаки об'єктивної сторони відображені в складі цього злочину. Залежно від останньої обставини складу злочинів за конструкцією поділяються на *матеріальні, формальні й усічені*.

Готування до кримінального правопорушення як різновид незакінченого кримінального правопорушення – це підготовка до скоєння такого діяння, яке не вдалося навіть почати у зв'язку з обставинами, що не залежать від винної особи. Готування утворюють будь-які дії (іноді бездіяльність), що вчиняються з метою наступного скоєння кримінального правопорушення, до початку виконання його об'єктивної сторони. Інакше кажучи, це ще не вчинення самого кримінального правопорушення, а лише створення умов для цього. Згідно зі ст. 14 КК України готування до кримінального правопорушення має такі види: а) підшукування засобів або знарядь для вчинення кримінального правопорушення; б) пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; в) підшукування співучасників; г) змова на вчинення кримінального правопорушення; г) усунення перешкод; д) інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення. Студенти повинні вміти докладно характеризувати кожний із зазначених видів готування до кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 15 КК України замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не

залежали від волі цієї особи. При замаху не доводиться до його юридичного закінчення всупереч бажанню винної особи з причин, що не залежать від її волі. Це можуть бути як об'єктивні причини (опір потерпілих, втручання сторонніх осіб – очевидців кримінального правопорушення чи співробітників правоохоронних органів тощо), так і причини суб'єктивного характеру, пов'язані з особистістю винного (брак знань, професійної майстерності, навичок, умінь, фізичної сили, стану здоров'я тощо). Особливу увагу слід звернути на з'ясування видів замаху (закінченого й незакінченого) та їх відмежування від закінченого кримінального правопорушення.

Під добровільною відмовою при незакінченому кримінальному правопорушенні розуміється остаточне припинення особою зі своєї волі готування до злочину чи замаху, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України).

Ознаками добровільної відмови є такі:

- а) особа вже розпочала протиправну діяльність, але юридично ще не завершила;
- б) особа відмовилася від вчинення кримінального правопорушення з власної волі;
- в) особа остаточно припинила готування до злочину чи замах на кримінальне правопорушення.

Студентам необхідно звернути увагу на відмінність добровільної відмови від дійового каяття.

Згідно з ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом. Норми КК України щодо незакінченого кримінального правопорушення та його види в поєднанні з нормами Особливої частини КК України визначають склади незакінчених кримінальних правопорушень – готування й замаху, передбачений відповідною статтею Особливої частини КК України. Тому за незакінченої злочинної діяльності, що не завершена з причин, які не залежать від волі винної особи, підставою кримінальної відповідальності буде наявність у її діях складу замаху на скоєння (готування до скоєння) якого-небудь зі протиправних караних діянь, передбачених КК України. Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінального правопорушення, як зазначається в ст. 16 КК України, настає за статтею 14 або 15 КК України і за тією статтею Особливої частини КК, що встановлює відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі з теми, що розглядається.

Крот, маючи намір викрасти золоті речі, які коштували більше трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, проник до чужої квартири. Ретельно обшукав її та, не знайшовши золота, пішов, не взявши з собою нічого.

Чи є підстави для притягнення Крота до кримінальної відповідальності?

Для того щоб установити підстави кримінальної відповідальності, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, треба в діях Крота виявити склад кримінального

правопорушення, передбачений КК України. У Крота був намір порушити відносини чужої власності, за які в VI розділі, в ст. 185 Особливої частини КК України передбачена кримінальна відповідальність. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується дією Крота, спрямованою на проникнення до чужої квартири та її обшук. При цьому Крот, виконавши всі заплановані дії, залишив квартиру, нічого не взявши, тобто не заподіявши збитки потерпілому з тієї причини, що він не знайшов золота. Суб'єктом вважаємо Крота як фізичну осудну особу, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за крадіжку, тобто 14 років згідно з ч. 2 ст. 22 КК України. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом Крота, який, відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України, усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки й бажав їх настання. Крадіжка є матеріальним складом кримінального правопорушення, тому вважається закінченою з моменту спричинення суспільно небезпечних наслідків у вигляді збитків потерпілому на суму більше трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Але Крот не зміг заподіяти заплановані збитки потерпілому з причин, які не залежали від його волі, тому він повинен притягуватися до кримінальної відповідальності за закінчений замах на вчинення крадіжки за ч. 2 ст. 15 та ч. 3 ст. 185 КК України.

Рівень своїх знань з цієї теми пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Чому виявлення наміру не може бути визнане стадією вчинення кримінального правопорушення?
2. Що таке готування до кримінального правопорушення?
3. У чому полягає сутність замаху на кримінальне правопорушення?
4. Які існують види замаху?
5. Що є підставою кримінальної відповідальності за готування та замах на кримінальне правопорушення?
6. Чим відрізняється готування до кримінального правопорушення від замаху на нього?
7. Як кваліфікуються готування та замах на кримінальне правопорушення?
8. Готування до яких кримінальних правопорушень не тягне за собою кримінальної відповідальності?
9. Що таке закінчене кримінальне правопорушення?
10. Що таке добровільна відмова при незакінченому кримінального правопорушення?
11. У чому полягає відмінність добровільної відмови при незакінченому кримінального правопорушення від дійового каяття?

Додаткова література

1. Матишевський П. Кримінальний кодекс України і світові стандарти // Юридичний вісник України. – 2011. – № 28 (14 – 20 липня) – С. 1 – 4.
2. Павликівський В.І., Шалахіна В.В. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину // Право і суспільство. – 2010 . – № 2. – С. 115.
3. Сураєва В. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин: чи є це законним? // Юридичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 108 – 109.
4. Тихий В. Добровільна відмова від злочину (коментар статті 17 КК України) // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 117 – 120.
5. Тихий В.П. Відповідальність за незакінчений злочин // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – Вип. 6. – С. 128 – 137.
6. Тихий В.П. Стадії вчинення злочину: Конспект лекції. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1996. – 30 с.
7. Тихий В.П., Панов М.І. Злочин: його види та стадії: науково-практичний коментар. – К.: Видавничий дім «Прометей», 2007. – С. 15 – 37.
8. Шевчук А.В. Стадії вчинення злочину: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

ТЕМА 11: СПІВУЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

11.1. ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ СПІВУЧАСТІ.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути та засвоїти поняття й ознаки співучасті в кримінальному правопорушенні, форми співучасті, види співучасників, вплив скоєних діянь у співучасті на кваліфікацію кримінального правопорушення та індивідуалізацію покарання; з'ясувати значення цього інституту в справі протидії організованій злочинності.

Основні поняття: *співучасть у кримінальному правопорушенні; об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті; форми співучасті; вчинення кримінального правопорушення групою осіб без попередньої змови; вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою; вчинення кримінального правопорушення організованою групою; вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією; ексцес виконавця.*

Питання до семінару.

1. Поняття та значення співучасті в кримінальному правопорушенні, її об'єктивні й суб'єктивні ознаки.
2. Види співучасників.
3. Форми співучасті.
4. Підстави та межі відповідальності співучасників.

Методичні рекомендації та пояснення.

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті, матеріали опублікованої судово-слідчої практики. При цьому вони повинні засвоїти й викласти суть співучасті в кримінальному правопорушенні, її види та форми, значення для кваліфікації у співучасті. Для опанування цієї теми треба знати норми ст.ст. 26 – 31 КК України.

Інститут співучасті в злочині є найбільш складним і дискусійним у теорії кримінального права, оскільки кримінальні правопорушення вчиняються не однією особою, а декількома суб'єктами кримінального правопорушення, що визначає особливості їх відповідальності. У теорії кримінального права є дві основні концепції юридичної природи співучасті. Перша має в основі акцесорний (несамостійний) характер співучасті. Прихильники другої концепції розглядають співучасть як самостійну форму протиправної діяльності. При цьому студенти повинні розібратись у цих концепціях і навчитися застосовувати їх на практиці.

Студенти мають засвоїти й дати визначення співучасті в кримінальному правопорушенні як умисної спільної участі декількох суб'єктів у вчиненні умисного кримінального правопорушення (ст. 26 КК України). Їм треба розглянути особливості об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті та встановити, чи є можливою співучасть у кримінальному правопорушенні з непрямым умислом.

Об'єктивні ознаки співучасті:

- а) участь у вчиненні кримінального правопорушення декількох суб'єктів;
- б) спільна участь у вчиненні кримінального правопорушення.

Суб'єктивна ознака співучасті – це спільний умисел співучасників. Він передбачає:

- а) взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного чи когось із них;
- б) усвідомлення кожним із співучасників того, що він своїми діями спільно з діями інших вчиняє кримінальне правопорушення або сприяє його вчиненню;
- в) бажання або свідоме допущення настання єдиного злочинного результату.

Співучасники в кримінальному правопорушенні можуть виконувати різні ролі. Згідно з ч. 1 ст. 27 КК України співучасниками кримінального правопорушення, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач і пособник. Тому треба розібратись у кожному з цих видів співучасників, з'ясувати їх об'єктивні та суб'єктивні ознаки, відмінність співучасників один від одного.

Визначення та розмежування форм співучасників надасть студентам можливість правильно застосовувати кримінально-правові норми. Тому слід розуміти, що форми співучасті – це об'єднання співучасників, які розрізняються між собою за характером виконуваних ролей і за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними. Зазвичай виокремлюють форми співучасті: залежно від узгодженості дій співучасників і залежно від наявності поділу ролей між ними.

Законодавець у ст. 28 КК України визначив такі форми співучасті:

- а) група осіб;
- б) група осіб за попередньою змовою;
- в) організована група;
- г) злочинна організація.

Особливу увагу студентам треба звернути на питання відповідальності співучасників, зазначене в ст.ст. 29 і 30 КК України. Також варто засвоїти спеціальні питання щодо відповідальності за співучасті, наприклад: співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом; провокація кримінального правопорушення; ексцес виконавця; безнаслідкова співучасть; невдале підбурювання чи пособництво; добровільна відмова співучасників.

Студенти повинні вміти розкрити суть добровільної відмови співучасників від доведення кримінального правопорушення до кінця, визначити її відмінність від добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України).

Рівень своїх знань з цієї теми пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Чим зумовлюється підвищена небезпека вчинення кримінального правопорушення у співучасті?
2. У чому полягають об'єктивні ознаки співучасті?
3. Чим характеризується суб'єктивна ознака співучасті?
4. Що розуміється під співзаподіянням шкоди в необережних кримінальних правопорушеннях?
5. Як класифікуються форми співучасті?
6. Що розуміється під організованою злочинною групою?
7. Що входить у поняття «злочинна організація»?
8. Якою є кримінально-правова характеристика виконавця?
9. У чому полягають умови та межі відповідальності підбурювача?

10. Чим відрізняється інтелектуальне пособництво від кримінально караного приховування?
11. Що таке екссес виконавця?
12. Якими є особливості добровільної відмови при співучасті?
13. Як розмежувати співучасть і причетність до кримінального правопорушення?
14. Які існують види причетності й у чому полягає їх кримінально-правове значення?

Додаткова література

1. Альошин Д.П. Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 15 – 20.
2. Альошин Д.П., Орлов П.І. Поняття організованої злочинної групи в новому Кримінальному кодексі України: теоретичний аналіз // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Спецвипуск. – С. 99 – 105.
3. Арутюнов А. Проблемы ответственности соучастников преступления // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С. 3 – 5.
4. Арутюнов А. Экссес исполнителя преступления, совершенного в соучастии // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 5 – 7.
5. Бажанов М.И. Понятие организованной преступной группы и преступной организации // Зб. наук. праць Харківського центру вивчення організованої злочинності. – Х.: Харківський центр вивчення організованої злочинності при Національній юридичній академії України ім. Ярослава Мудрого, 2000. – Вип. 1. – С. 7 – 25.
6. Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969. – 216 с.
7. Головкін О.В. Форми співучасті, які охоплюються поняттям групової злочинності // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К., 2004. – № 9. – С. 186 – 193.
8. Гонтарь И. Посредственное исполнение: теория и проблемы судебной практики // Уголовное право. – 2014. – № 2. – С. 18 – 20.
9. Гродецкий Ю.В. Добровольный отказ при соучастии: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 205 с.
10. Гродецкий Ю.В. Добровільна відмова в організованих групах / Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: Тези доп. та повідомл. учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 червня 2001 р.) / За ред. М.І. Ланова. – Х.: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2001. – С. 167 – 170.
11. Гуторова Н.А. Совершение преступления организованной группой как форма соучастия по уголовному праву Украины // Зб. наук. праць

Харківського центру вивчення організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. – Х., 2001. – Вип. 2. – С. 31 – 48.

12. Дуванський О. Деякі проблеми співучасті за КК України // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 9. – С. 29 – 32.

13. Єфремов С. Склад участі у злочині як юридична підстава відповідальності співучасника злочину // Вісник прокуратури. – 2006. – № 6. – С. 62 – 69.

14. Жаровська Г.П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 19 с.

15. Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації) // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 129 – 132.

16. Колб О.Г. Проблеми визначення поняття «співучасть у злочині» // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 333 – 339.

17. Коржанський М. Група осіб як суб'єкт злочину // Право України. – 2005. – № 11. – С. 78 – 81.

18. Кузьмін С.А. До питання про наукове визначення організованої групи як структурної складової організованої злочинності / С.А. Кузьмін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 20.

19. Мочкош Я. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання // Право України. – 2006. – № 3. – С. 113 – 116.

20. Попович Н. Вчинення злочину групою осіб без попередньої змови як форма співучасті // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2005. – Вип. 41. – С. 289 – 294.

21. Федоров В.М. Проблеми організованої злочинності і їх вирішення в кримінальному законі / В.М. Федоров // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 47 / редкол. С.В. Ківалов та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2009. – С. 34 – 37.

22. Фесенко Є.В. Форми вчинення злочину за співучасті / Є.В. Фесенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 95 – 99.

11.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ. ВИДИ СПІВУЧАСНИКІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. ПРИЧЕТНІСТЬ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.

Практичне заняття

Мета заняття: навчитись аналізувати діяння, скоєні у співучасті,

особливості відповідальності співучасників і форми співучасті, визначати дії при посередньому виконанні, ексцесі виконавця; розвивати практичні навички розмежування конкретних ситуацій із судової практики, зокрема вчинення кримінального правопорушення групою осіб від вчинення кримінального правопорушення за попередньої змовою групою осіб та інших злочинних груп; з'ясувати, які ознаки притаманні організованій групі, злочинній організації; правильно розв'язати запропоновані ситуативні задачі.

Основні поняття: види співучасників; виконавець; організатор; підбурювач; пособник; ексцес виконавця; причетність до кримінального правопорушення.

Устаткування: відеофільми, логічні схеми, відеопроєктор, комп'ютерні навчальні програми.

Розв'язати задачі за темою

Співучасть у злочині. *Кримінальне право України. Завдання до семінарських та практичних занять / За ред. П.С. Матишевського та С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 2002. – С. 231 – 241.*

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, матеріали судово-слідчої практики, розв'язують запропоновані ситуативні задачі. Вони повинні засвоїти суть співучасті в кримінальному правопорушенні та значення добровільної відмови від кримінального правопорушення в співучасті.

Особи, які заздалегідь домовилися на вчинення кримінального правопорушення, можуть виконувати різні діяння, і залежно від «ролі», яку виконує той чи інший суб'єкт кримінального правопорушення, можна виділити такі види співучасників: виконавець, організатор, підбурювач і пособник.

Треба також усвідомити, що співучасть можлива лише за умисної спільної участі декількох суб'єктів кримінального правопорушення. Використання суб'єктом кримінального правопорушення неосудної чи малолітньої особи у його скоєнні не визнається співучастю в кримінальному правопорушенні, а винна особа повинна відповідати як виконавець кримінального правопорушення.

Співучасть у кримінальному правопорушенні необхідно відрізнити від причетності до кримінального правопорушення.

Причетність до кримінального правопорушення – це умисна дія або бездіяльність, яка пов'язана із вчиненням кримінального правопорушення іншою особою, але не є співучастю в ньому через відсутність об'єктивної та суб'єктивної спільності зі злочинною діяльністю такої особи. Діяльність, яка утворює причетність до вчинюваного іншою особою (особами) кримінального

правопорушення, хоча і має певний зв'язок з ним, однак вона: а) не є складовою частиною об'єктивної сторони цього діяння; б) причинно не зумовлює його результат; в) не утворює єдності наміру особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і особи, яка причетна до його вчинення.

У теорії кримінального права прийнято виділяти такі види причетності:

- а) заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення;
- б) неповідомлення про кримінальне правопорушення;
- в) потурання кримінального правопорушення;
- г) заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій;
- г) інші.

Пропонуємо приклад розв'язання ситуативної задачі за темою заняття.

Вакуленко була знайома з пенсіонеркою Златою та знала, що в неї вдома зберігається багато ювелірних виробів із золота. Вакуленко, домовившись із Зарубейком, своїм співмешканцем, вирішила заволодіти цим майном. Здійснюючи задумане, вони винайняли на декілька днів кімнату в будинку Златої. Вечорі Зарубейко, коли Вакуленко не було вдома, напав на господарку будинку й за допомогою мотузки, яку заздалегідь припасла Вакуленко, задушив Злату, забрав ювелірні вироби на суму 5000 грн. Зарубейко залишив будинок і зустрів Вакуленку, яка чекала на нього в умовленому місці для виїзду з селища. Але незабаром працівники поліції затримали їх з викраденим.

Визначте види співучасників у кримінальних правопорушеннях.

Ретельно проаналізувавши фабулу задачі, а також об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, можна дійти висновку, що винними особами скоєно два протиправні діяння: перший – напад з метою заволодіння майном потерпілої Златої, а другий – позбавлення її життя. Проаналізуємо роль кожної винної особи. Зарубейко, згідно з ч. 2 ст. 27 КК України, є виконавцем кримінального правопорушення, він безпосередньо вчинив обидва кримінальні правопорушення: розбійний напад, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, передбачений ч. 4 ст. 187 КК, та умисне вбивство з корисливих мотивів, передбачене п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. Згідно з ч. 1 ст. 29 КК Зарубейко підлягає кримінальній відповідальності за статтями Особливої частини КК, які містять склади вищеназваних злочинів.

Вакуленко безпосередньо не скоювала кримінальні правопорушення, вчинені Зарубейком, але давала йому поради, указівки та заздалегідь залишила в будинку знаряддя кримінального правопорушення – мотузку, тому вона, згідно ч. 5 ст. 27 КК України, є пособником скоєних Зарубейком кримінального правопорушення і відповідно до ч. 2 ст. 29 КК України повинна притягуватися до кримінальної відповідальності за ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 187, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

Рівень своїх знань з цієї теми пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під причетністю до кримінального правопорушення?
2. Які існують види причетності до кримінального правопорушення?
3. Що таке заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення?
4. Що таке потурання кримінального правопорушення?
5. Що таке співучасть у кримінального правопорушення?
6. Яким є зміст об'єктивних ознак співучасті?
7. Яким є зміст суб'єктивних ознак співучасті?
8. Які передбачено види співучасників?
9. Хто визнається виконавцем (співвиконавцем) кримінального правопорушення?
10. Хто визнається організатором кримінального правопорушення?
11. Хто визнається підбурювачем до вчинення кримінального правопорушення?
12. Хто визнається пособником до вчинення кримінального правопорушення?
13. Які існують форми співучасті?
14. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності співучасників?
15. Що означає ексцес виконавця?
16. Якими є підстави добровільної відмови співучасників?

Додаткова література

1. Гуторова Н.О. Вчинення злочину організованою групою осіб (кримінально-правовий аспект). – Х., 1996. – 23 с.
2. Деякі питання провадження у справах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 29 – 40.
3. Єфремов С. Склад участі у злочині як юридична підстава відповідальності співучасника злочину // Вісник прокуратури. – 2006. – № 6. – С. 62 – 69.
4. Карчевский Н.В., Лизогуб Я.Г. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору с позиции нового Уголовного кодекса Украины // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України МВС України. – Луганськ, 2001. – Вип. 4. – С. 48 – 52.
5. Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації) // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 129 – 132.
6. Мельник М. Види співучасників за новим Кримінальним кодексом України // Право України. – 2001. – № 11. – С. 69 – 74.

7. Романюк Б.В. Розслідування кримінальних справ про злочини, що вчиняються організованими злочинними об'єднаннями // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2004. – Вип. 10. – С. 3 – 13.
8. Савченко А. Попередня злочинна діяльність і співучасть за кримінальним законодавством України та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 149 – 154.
9. Хавронюк М., Мельник М. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) // Право України. – 2020. – № 4. – С. 59 – 64.
10. Чаплинський К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання // Право України. – 2002. – № 7. – С. 50 – 54.
11. Шостко О. Визначення поняття «організована злочинність» у зарубіжній криминології // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 1. – С. 180 – 191.
12. Ясір М.С. Поняття пособництва за кримінальним кодексом Йорданії // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 4. – Ч. 2. – С. 107 – 110.

ТЕМА 12: ПОВТОРНІСТЬ, СУКУПНІСТЬ І РЕЦИДИВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути та засвоїти поняття множинності кримінального правопорушення, проаналізувати кримінально-правові наслідки множинності; установити відмінність множинності кримінального правопорушення від ускладненого одиничного кримінального правопорушення; виробити практичні навички у визначенні різних форм множинності кримінального правопорушення, їхніх ознак, загальних і специфічних правових наслідків повторності, сукупності й рецидиву кримінального правопорушення; правильно розв'язати запропоновані ситуативні задачі.

Основні поняття: *множинність* кримінального правопорушення; *повторність* кримінального правопорушення; *сукупність* кримінального правопорушення; *рецидив* кримінального правопорушення; *одиничне* кримінальне правопорушення; *триваюче* кримінальне правопорушення; *продовжуване* кримінальне правопорушення; *складене* кримінальне правопорушення; *тотожні й однорідні види повторності*; *ідеальна та реальна сукупність* кримінального правопорушення; *загальний і спеціальний рецидив*;

пенітенціарний рецидив; рецидив тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень.

Питання до семінару:

1. Поняття й види одиничних кримінальних правопорушень. Відмінність множинності від одиничних кримінального правопорушення.
2. Поняття, ознаки, види та правові наслідки повторності кримінального правопорушення.
3. Поняття, ознаки, види й правові наслідки сукупності кримінального правопорушення.
4. Поняття, ознаки, види та правові наслідки рецидиву кримінального правопорушення.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті, матеріали судово-слідчої практики. Вони повинні засвоїти й викласти суть множинності кримінального правопорушення, її види та значення для кваліфікації.

У деяких випадках суб'єкт кримінального правопорушення скоює не один, а два чи більше кримінальні правопорушення, що, у свою чергу, є більш суспільно небезпечним, свідчить про антисоціальні погляди особи, впливає на кваліфікацію діянь і призначення покарання.

Студенти повинні дати визначення загального поняття множинності кримінального правопорушення, а також охарактеризувати її види. *Під множинністю кримінального правопорушення розуміється скоєння суб'єктом кримінального правопорушення двох або більше протиправних діянь, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність.* Необхідно зазначити, що множинність кримінальних правопорушень відсутня, коли особа скоює злочин після звільнення її від кримінальної відповідальності (наприклад у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, з інших підстав).

Слід звернути увагу на одиничне кримінальне правопорушення як складовий елемент множинності, усвідомити, що *одиничне кримінальне правопорушення* – це таке діяння, яке містить склад одного кримінального правопорушення та кваліфікується за однією статтею чи її частиною.

За *складністю внутрішньої структури* одиничні кримінальні правопорушення поділяються на одиничні прості й одиничні ускладнені.

Одиничне просте кримінальне правопорушення характеризується наявністю або одного діяння (у правопорушеннях з формальним складом), або одного діяння й одного наслідку (у правопорушеннях з матеріальним складом).

Одиничні ускладнені кримінальні правопорушення характеризуються складнішими об'єктивними та суб'єктивними характеристиками й залежно від них

поділяються на:

- а) продовжувані;
- б) триваючі;
- в) кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за наслідками;
- г) складені.

Продовжуваними визнаються кримінальні правопорушення, які складаються з низки тотожних злочинних діянь, об'єднаних єдиним умислом і єдиною метою, які в сукупності утворюють одиничні кримінальні правопорушення.

Триваючими визнаються кримінальні правопорушення, які розпочинаються вчиненням діяння, передбаченого нормою Особливої частини КК України, та існують у реальності протягом невизначеного часу, будучи пов'язаними з невиконанням винним обов'язків, покладених на нього законом під страхом застосування кримінального покарання.

До кримінальних правопорушень, що кваліфікуються за наслідками, належать протиправні дії, які в структурі безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення мають і безпосередній додатковий об'єкт кримінального правопорушення.

Складене кримінальне правопорушення – це протиправне діяння, яке утворюється шляхом вчинення кількох різнорідних діянь, кожне з яких утворює самостійний склад кримінального правопорушення.

Студенти повинні засвоїти види множинності кримінальних правопорушень (такі, як повторність, сукупність і рецидив), уміти відмежовувати їх від продовжуваних кримінальних правопорушень. Згідно з ч. 1 ст. 32 КК України під *повторністю кримінального правопорушення* розуміється вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України.

У ч. 1 ст. 33 КК України *сукупністю кримінального правопорушення* визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден із яких її не було засуджено. Також студенти мають зрозуміти зміст ідеальної та реальної сукупності кримінального правопорушення.

Стаття 34 КК України визнає *рецидивом* кримінального правопорушення вчинення нового умисного протиправного діяння особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення. Необхідно знати й такі види рецидиву, як загальний, спеціальний тощо, засвоїти особливості кваліфікації за наявності рецидиву кримінального правопорушення та інших видів множинності кримінального правопорушення.

При розв'язанні задач студенти повинні керуватися ст. 35 КК України, у якій сказано, що повторність, сукупність, рецидив кримінального правопорушення ураховуються при кваліфікації і призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі за темою заняття.

Рябоконт, працюючи завідувачем оптового складу, захотів викрасти борошно (близько 550 кілограмів), вартість якого перевищувала три неоподатковані мінімуми доходів громадян. Вирішивши її продати, він щодня, щоб не привертати уваги охоронців, вивозив з території складу по 50 кілограмів продукту. На десятий день діяльність Рябоконтя було припинено співробітниками поліції.

Чи є діях Рябоконтя повторність кримінального правопорушення?

Рябоконт мав єдиний злочинний намір на викрадення з оптового складу борошна, яке він почав реалізовувати скоєнням тотожних дій, спрямованих на досягнення цієї мети. Також слід відзначити, що, згідно з приміткою 1 до ст. 364 КК України, Рябоконт виконував адміністративно-господарські обов'язки, він є службовою особою. Тому, використовуючи службове становище, він бажав розтратити чуже майно. Але відповідно до ч. 3 ст. 15 КК України він, незалежно від його волі, не встиг вчинити всіх дій, які він вважав необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця. Тому, згідно з ч. 2 ст. 32 КК України, повторність кримінального правопорушення у діях Рябоконтя відсутня. Він вчинив незакінчений замах на продовжуване кримінальне правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 191 КК України (розтрата чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем), який складається з більше ніж двох тотожних дій, об'єднаних одним протиправним наміром.

Готуючись до семінарського заняття, студенти можуть перевірити свої знання, відповівши на питання для самоконтролю за цією темою.

Питання для самоконтролю

1. Що таке множинність кримінального правопорушення?
2. Які види множинності передбачено в кримінальному законодавстві?
3. Що слід розуміти під одиничним кримінальним правопорушенням?
4. Що таке ускладнене одиничне кримінальне правопорушення?
5. Що означає триваюче кримінальне правопорушення?
6. Що таке продовжуване кримінальне правопорушення?
7. Що потрібно розуміти під сукупністю кримінального правопорушення?
8. Які ознаки має сукупність кримінального правопорушення?
9. Які існують види сукупності кримінального правопорушення?
10. Що необхідно розуміти під повторністю кримінального правопорушення?
11. Що таке тотожні кримінальні правопорушення?
12. У чому полягає різниця між тотожними й однорідними кримінальними правопорушеннями?
13. У чому полягає відмінність продовжуваного кримінального правопорушення від повторності тотожних кримінальних правопорушень?

14. Що розуміється під рецидивом кримінального правопорушення?
15. Які ознаки характеризують рецидив кримінального правопорушення?
16. Які існують види рецидиву?
17. Що таке пенітенціарний рецидив?
18. Як впливає спеціальний рецидив на остаточну кваліфікацію?
19. Якими є особливості кримінальної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення при повторності кримінального правопорушення?
20. Якими є особливості кримінальної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення при сукупності кримінального правопорушення?
21. Якими є особливості кримінальної відповідальності суб'єкта кримінального правопорушення при рецидиві кримінального правопорушення?
22. У чому полягає відмінність продовжуваного кримінального правопорушення від повторності тотожних кримінальних правопорушень?
23. У чому полягає відмінність повторності кримінального правопорушення від рецидиву кримінального правопорушення?
24. У чому полягає відмінність сукупності кримінального правопорушення від рецидиву кримінального правопорушення?
25. У яких випадках повторність, сукупність і рецидив кримінального правопорушення виключаються?
26. Що таке ідеальна сукупність кримінального правопорушення?
27. Що таке реальна сукупність кримінального правопорушення?
28. У чому полягає відмінність ідеальної сукупності кримінального правопорушення від реальної сукупності кримінального правопорушення?
29. Що означає спеціальний рецидив кримінального правопорушення?

Додаткова література

1. Антонюк Н.О. Об'єктивні ознаки продовжуваного злочину / Н.О. Антонюк, В.Є. Ясеницький // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 52 / редкол. С.В. Ківалов та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2010. – С. 388 – 394.
2. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. – Х.: Право, 2000. – 128 с.
3. Бажанов М.И. Повторюваність злочинів як вид множинності злочинів: Конспект лекцій. – Х.: Українська юридична академія, 1993. – 15 с.
4. Батиргареева В. Щодо підстав формування нового поняття рецидиву злочинів // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 183 – 198.
5. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиначні злочини: поняття, види, класифікація. – Х.: «Фінн», 2010. – 256с.

6. Кириленко О.І. Види повторності злочинів у кримінальному праві України // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 2001. – Вип. 4 (17). – С. 202 – 208.

7. Черненко Т. Формы множественности преступлений и их отражение в квалификации преступлений // Уголовное право. – 2000. – № 4. – С. 40 – 43.

ТЕМА 13: ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

13.1. НЕОБХІДНА ТА УЯВНА ОБОРОНА. ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ. КРАЙНЯ НЕОБХІДНІСТЬ.

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття та значення таких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, як необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, крайня необхідність; визначити умови правомірності для зазначених обставин; засвоїти поняття й зміст перевищення меж необхідної та уявної оборони, заподіяння шкоди злочинцеві при його затриманні, крайньої необхідності.

Основні поняття: *необхідна оборона; перевищення меж необхідної оборони; уявна оборона; перевищення меж уявної оборони; затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; перевищення меж заподіяння шкоди правопорушнику при його затриманні; крайня необхідність; перевищення меж крайньої необхідності.*

Питання до семінару

1. Поняття, ознаки та значення необхідної оборони. Перевищення меж необхідної оборони.
2. Поняття, ознаки й значення уявної оборони.
3. Поняття, ознаки та значення затримання особи, яка вчинила кримінального правопорушення. Перевищення меж заподіяння шкоди правопорушникові при його затриманні.
4. Крайня необхідність: поняття, ознаки, значення. Перевищення меж крайньої необхідності.

Методичні рекомендації та пояснення

Після самостійного опрацювання нормативно-правових актів і відповідної навчальної літератури студенти повинні засвоїти й викласти зміст таких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, як необхідна оборона; уявна оборона; затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; крайня необхідність.

Право на необхідну оборону є природним і невідчужуваним, абсолютним правом людини. Суть *необхідної оборони*, виходячи з її законодавчого визначення, полягає в правомірному заподіянні шкоди особі, яка чинить суспільно небезпечне посягання, особою, яка реалізує гарантоване Конституцією України право на захист інтересів, що охороняються, від суспільно небезпечних посягань. Проте це не означає, що шкода, заподіяна особі, яка вчинила посягання, може бути будь-якою, що закон немовби ставить цю особу поза законом, дозволяючи заподіювати їй будь-яку шкоду. Інтереси особи, яка вчинила посягання, теж охороняються законом: заподіяна шкода не повинна перевищувати певних меж, перетворюватися на акт помсти, самочинної розправи. Іншими словами, заподіяна шкода не має перевищувати меж необхідної оборони.

Ознаки необхідної оборони, визначені в ст. 36 КК України, характеризують:

- а) мету оборони;
- б) спрямованість заподіяння шкоди;
- в) характер дій того, хто захищається;
- г) своєчасність;
- г) домірність оборони.

Розглядаючи питання про необхідну оборону, студенти повинні самостійно вивчити Постанову Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 лютого 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону», у якій ідеться про те, що суди, вирішуючи справи цієї категорії, повинні виходити з того, що відповідно до закону кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути посягання чи звернутися за допомогою до інших осіб або органів влади.

Згідно з ч. 1 ст. 37 КК *уявною обороною* визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Уявна оборона характеризується наявністю трьох ознак у їх сукупності:

- а) реальне суспільно небезпечне посягання відсутнє;
- б) особа помилково сприймає поведінку іншої людини за наявне посягання;
- в) через помилкове сприйняття наявності посягання потерпілому заподіюється шкода.

У частині 1 ст. 38 КК України йдеться про те, що «не визнаються кримінально-караними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи».

Затримання злочинця має ознаки, що характеризують:

- а) мету затримання;
- б) особу, яка підлягає затриманню;
- в) характер дій при затриманні;
- г) своєчасність затримання;
- г) необхідність заподіяння шкоди;
- д) домірність шкоди, заподіяної злочинцеві при його затриманні.

Частина 1 ст. 39 КК України зазначає, що не є кримінально-караним заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в цій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Ознаки діяння, що вчиняється в стані крайньої необхідності, характеризують:

- а) його мету;
- б) спрямованість заподіяння шкоди;
- в) характер дій;
- г) своєчасність заподіяння шкоди;
- г) межі заподіяння шкоди.

Рівень своїх знань рекомендується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке необхідна оборона?
2. Необхідна оборона – право чи обов'язок людини?
3. Які умови необхідні для визнання дій такими, що вчинені в стані необхідної оборони?
4. Що розуміється під перевищенням меж необхідної оборони?
5. Яку відповідальність несе особа, що перевищила межі необхідної оборони?
6. Що таке уявна оборона?
7. Які наслідки спричиняють дії, пов'язані із заподіянням шкоди в стані уявної оборони?
8. Що таке затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння?

9. У чому полягає спільність і відмінність інститутів необхідної оборони й заходів щодо затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення?
10. Якими є умови правомірності затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення?
11. У чому полягає сутність крайньої необхідності?
12. Які чинники характеризують наявність крайньої необхідності?
13. Що являє собою перевищення меж крайньої необхідності, якими є наслідки такого перевищення?
14. Як вирішується питання цивільно-правової відповідальності при заподіянні шкоди в стані крайньої необхідності?
15. У чому полягає різниця між діями в стані необхідної оборони і в стані крайньої необхідності?

Додаткова література

1. Баулин Ю.В. Право граждан на задержание преступника. – Х.: Вища школа, 1986. – 157 с.
2. Баулин Ю.В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. – Х.: изд-во «Кроссруд», 2007. – 96 с.
3. Билиця А.Я. Основні ознаки поняття виправданого ризику // Актуальні проблеми вдосконалення кримінального законодавства України : Збірник наукових статей. – 2019. – Вип. 21.
4. Володарський В. Необхідна оборона, перевищення її меж: деякі випадки кваліфікації // Право України. – 2000. – № 6. – С. 93 – 95.
5. Володарський В. Проблемні питання необхідної оборони // Право України. – 1998. – № 11. – С. 118 – 122.
6. Гусар Л. Поняття меж необхідної оборони // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 11. – С. 73 – 78.
7. Дячук С.І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
8. Лашкет О. Необхідна оборона в системі обставин, що виключають злочинність діяння (компаративний підхід) // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 3. – С. 115 – 117.
9. Лісова Н. Деякі аспекти кримінальної відповідальності при перевищенні меж крайньої необхідності // Вісник прокуратури. – 2006. – № 9. – С. 83 – 89.
10. Лісова Н. Крайня необхідність: особливості визначення поняття // Прокуратура. Людина. Держава. – 2015. – № 1. – С. 43 – 47.
11. Лісова Н. Місце крайньої необхідності в системі обставин, що виключають злочинність діяння // Вісник прокуратури. – 2006. – № 5. – С. 56 – 65.

12. Огаренко Ю.В. Проблеми кримінальної відповідальності осіб, які виконують спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної відповідальності організованої групи чи злочинної організації: порівняльний аспект // Право і безпека. – 2005. – № 2. – Ч. 4. – С. 92 – 94.
13. Якимець Т. Крайня необхідність за новим КК України // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2005. – Вип. 41. – С. 284 – 288.
14. Якимець Т. Окремі проблеми законодавчого визначення перевищення меж крайньої необхідності // Право України. – 2005. – № 12. – С. 86 – 89.

13.2. ІНШІ ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ.

Практичне заняття

Мета заняття: закріпити й навчитися використовувати знання, одержані під час семінарського заняття, у розв'язанні ситуаційних задач; засвоїти зміст таких обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння як фізичний або психічний примус, виконання наказу чи розпорядження, діяння, пов'язане з ризиком, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Основні поняття: *фізичний або психічний примус; виконання наказу чи розпорядження; діяння, пов'язане з ризиком; виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.*

Устаткування: *відеофільми, логічні схеми, відеопроєктор, комп'ютерні навчальні програми.*

Питання до практичного заняття

1. Фізичний або психічний примус.
2. Виконання наказу чи розпорядження.
3. Діяння, пов'язане з ризиком.
4. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Розв'язати задачі за темою

Обставини, що виключають злочинність діяння. Збірник задач з кримінального права України: навчальний посібник / Н.М. Парасюк, О.П. Горпинюк, О.М. Броневицька, Н.І. Устрицька, Н.Є. Маковецька, Ю.О. Лісіцина,

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до цієї теми, слід мати на увазі таке: обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, можуть бути виправдані лише в тому разі, якщо вони викликані винятковими подіями, процесами або діями, тобто певними підставами, що обґрунтовують необхідність таких вчинків.

Необхідно твердо засвоїти, що правомірність конкретної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, ґрунтується або на суб'єктивному праві, або на юридичному обов'язку, або на владних повноваженнях. Тому вказані обставини знайшли закріплення не лише в КК України, але й в інших законодавчих актах (наприклад законах України «Про національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність» тощо).

За законом не є кримінальним правопорушенням дія чи бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, унаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1 ст. 40 КК України).

Під *фізичним примусом* розуміється примушування особи до вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам шляхом застосування фізичного впливу.

Психічний примус – це погроза застосування до особи чи її близьких фізичного насильства або заподіяння шкоди іншим її правоохоронюваним інтересам, знищення чи пошкодження майна, розголошення відомостей, які ганьблять особу, тощо.

Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу чи розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК України).

Під *законним наказом або розпорядженням* розуміється обов'язкова до виконання правомірна вимога, висунута керівником, військовим командиром чи начальником або іншою уповноваженою особою підлеглим їм особам.

Законним треба вважати наказ:

- а) який відданий компетентною особою (органом);
- б) у межах повноважень цієї особи;
- в) із дотриманням належної форми та порядку його віддання;
- г) який ґрунтується на законі чи іншому нормативному акті;
- г) за змістом не суперечить чинному законодавству;
- д) якщо вчинювані дії не пов'язані з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Не є кримінально караним діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах

виправданого ризику для досягнення значної суспільної корисної мети (ч. 1 ст. 42 КК України).

Ризик визнається виправданим, якщо поставленої мети не можна було досягти в цій обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам (ч. 2 ст. 42 КК України). Отже, виправданість ризику зумовлюється: а) прагненням досягти значної суспільно корисної мети (розроблення й виготовлення нових ліків, радикальне оновлення виробничої бази тощо); б) неможливістю досягнення поставленої мети шляхом, не поєднаним із ризиком; в) ужиття заходів, достатніх для відвернення шкоди, особою, яка допустила ризик.

З метою попередження та розкриття кримінально караної діяльності організованих груп або злочинних організацій правоохоронні органи ведуть боротьбу з організованою злочинністю, застосовуючи такий дієвий метод, як легендоване проникнення в ці структури своїх штатних працівників чи осіб, які на добровільних засадах допомагають їм у боротьбі зі злочинністю. Тому не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка, відповідно до чинного закону, виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі або злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої протиправної діяльності.

Пропонуємо приклад розв'язання задачі за темою заняття.

Астахов і Лосицький залишилися в горах без продуктів харчування, їм загрожувала голодна смерть, оскільки вони заблукали. Натрапивши на будинок лісника, у якому нікого не було, вони виламали двері, узяли продукти в кількості, яка забезпечувала можливість перечекати бурю й дістатися населеного пункту.

Чи є в діях Астахова та Лосицького обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння?

Розв'язуючи цю задачу, доцільно визначити, яку норму треба використовувати щодо обставини, котра виключає кримінальну протиправність діяння. У нашому випадку дії Астахова і Лосицького слід віднести до інституту крайньої необхідності. Право на заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності є субсидіарним (додатковим) правом. Астахов і Лосицький ним скористалися, оскільки виникла загроза їхньому життю. Тож вони завдали шкоди вимушено, як крайній, останній засіб усунути небезпеку, щоб вижити. Потрібно визначити небезпеку, яка безпосередньо загрожувала життю Астахова та Лосицького і яку неможливо було усунути іншими засобами, крім заподіяння шкоди лісникові. Варто підкреслити, що крайня необхідність тому й визнається крайньою, що викликається обстановкою, за якої Астахов і Лосицький змушені були вдатися до заподіяння шкоди інтересам лісника як до останнього, крайнього засобу усунення небезпеки, що загрожувала їхньому життю, тобто голодної смерті. Також рекомендується звернути увагу на те, що Астахов і Лосицький заподіяли шкоду меншої значущості в порівнянні зі шкодою, яка їм загрожувала. Життя двох людей не

можна порівняти за значущістю з тією шкодою, якої зазнав лісник. Неможливість усунення небезпеки іншими засобами свідчить про те, що Астахов і Лосицький в обстановці, яка загрожувала їхньому життю, мусили заподіяти шкоду лісникові, оскільки інші можливості усунути безпосередню небезпеку відсутні.

Таким чином, з огляду на те, що дії Астахова та Лосицького необхідно розглядати з позиції крайньої необхідності, то вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Рівень своїх знань студенти мають змогу перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Які ознаки характеризують діяння особи, що зазнала непереборного фізичного примусу?

2. У чому полягає особливість застосування психічного примусу як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння?

3. У яких випадках фізичний або психічний примус створює стан крайньої необхідності?

4. Яким чином здійснюється виконання законного наказу чи розпорядження?

5. Які ознаки має виконання наказу?

6. Які дії особи охоплюються поняттям «виконання наказу або розпорядження»?

7. Як слід кваліфікувати дії особи, яка одержала протиправний наказ, однак не усвідомлювала його протиправності характеру, хоча за обставинами справи вона повинна була і могла це усвідомлювати?

8. Які підстави й ознаки має діяння, пов'язане з ризиком?

9. Які межі заподіяння шкоди передбачає ст. 42 КК України?

10. У чому полягає ексцес ризикового діяння?

11. Які існують межі заподіяння шкоди при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації?

Додаткова література

1. Володарський В. Необхідна оборона, перевищення її меж: деякі випадки кваліфікації // Право України. – 2000. – № 6. – С. 93 – 95.
2. Диденко В.П. Правомерность причинения вреда преступнику при задержании. – К., 1984.

3. Дячук С.І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
4. Огаренко Ю.В. Проблеми кримінальної відповідальності осіб, які виконують спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної відповідальності організованої групи чи злочинної організації: порівняльний аспект // Право і безпека. – 2005. – № 2. – Ч. 4. – С. 92 – 94.
5. Огаренко Ю.В. Стаття 43 КК України та її соціальна обумовленість // Право і безпека. – 2004. – № 3 – 4. – С. 86 – 89.
6. Островська К. Необхідна оборона та умови її правомірності: (огляд судової практики та чинного законодавства) // Юридичний вісник України. – 1999. – № 2. – С. 28 – 32.

ТЕМА 14: ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути та засвоїти поняття й ознаки покарання, критерії його ефективності; особливу увагу приділити питанню про мету покарання і про співвідношення понять кримінального покарання та кримінальної відповідальності; з'ясувати сутність системи покарань як юридичної бази, на якій ґрунтується діяльність судів щодо застосування покарань; розкрити поняття основних і додаткових покарань, класифікувати їх.

Основні поняття: покарання; мета покарання; кара; виправлення засуджених; запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими; запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень іншими особами; система покарань; види покарань; основні покарання; додаткові покарання; загальні покарання; спеціальні покарання; строкові покарання.

Питання до семінару

1. Поняття покарання та його ознаки. Теорії покарання в кримінальному праві.
2. Мета покарання.
3. Поняття, ознаки та значення системи покарань за кримінальним правом.
4. Види покарань.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті, матеріали судово-слідчої практики. При цьому вони повинні засвоїти й викласти суть покарання, його основні ознаки, визначити мету покарання. Як зазначав І. Фойницький, «не з'ясувавши внутрішніх законів, що керують розвитком і станом пенітенціарної системи, не засвоївши попередньої сутності й мети покарання, не можна пропонувати суворо витриману систему, що пройнята животворним напрямком якої-небудь цілісної ідеї».

Для опанування цієї теми необхідно чітко засвоїти положення, що містяться в розділі X Загальної частини КК України. Насамперед студентам треба знати *визначення поняття покарання* за кримінальним правом як заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, воно полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України). З цього приводу Д. Тальберг стверджував, що покарання завжди було показником морального й розумового рівня суспільства. Грубість суспільних поглядів, низький рівень розумового та морального розвитку суспільства, застій думки, пригнічення особистості й особистої волі та взагалі панівний у державі й суспільстві лад породжує жорстку систему покарань.

Основні ознаки покарання: захід державного примусу; застосування від імені держави; призначення лише за вироком суду; застосування лише до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення; обмеження прав засудженого та результат виникнення судимості.

Згідно з ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Студентам необхідно знати, що існують абсолютні теорії покарання (теорії відплати) та відносні (теорії досягнення корисних цілей), з'ясувати, яка теорія передбачає законодавчо визначену мету покарання в КК України.

Звичайно, корисніше попередити кримінальне правопорушення, ніж його розкривати й притягувати винну особу до кримінальної відповідальності. Про це йдеться і в ч. 1 ст. 1 КК України: Кримінальний кодекс України має своїм завданням запобігання кримінальним правопорушенням. Свого часу з цього приводу Ч. Беккарія писав: «Хочете попередити злочин? Влаштуйте так, щоб закони були зрозумілі, прості, щоб їх полюбили, щоб увесь народ був готовий зі зброєю в руках захищати їх від ворогів і щоб не було сміливців порушувати їх. Прагніть, щоб вони опікувалися кожним громадянином. Нехай громадяни їх бояться, страх перед законом – рятівний. Страх же перед людьми призводить до злочинів». Тому студенти мають засвоїти зміст спеціальної та загальної превенції злочинів.

Під системою покарань прийнято розуміти встановлений кримінальним

законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості. Студенти повинні вивчити ознаки системи покарань та їх класифікацію.

Система покарань характеризується низкою ознак, а саме:

а) покарання встановлюється лише законом. Жодне покарання не може визначатися довільно, його вид, розміри, порядок і підстави застосування можуть бути зазначені тільки в законі;

б) перелік покарань, що утворюють систему, обов'язковий для судового органу. Суд, прерогативою якого є застосування покарання, не має права відступити від цієї системи;

в) перелік покарань, що утворюють систему, є вичерпним. Система покарань є завершеною. Коли говорять про систему покарань як вичерпний їх перелік, то мають на увазі ту систему, той їх перелік, що наведений у ст. 51 КК України. Тому за кримінальне правопорушення, вчинене на території України, неможливо застосувати таке покарання, як тюремне ув'язнення, заслання чи звільнення з посади, тому що кримінальним законом України таких покарань не передбачено;

г) система покарань передбачає їх розміщення в певному порядку за ступенем їх суворості. У ст. 51 КК України вони розташовані починаючи від менш суворих до найсуворішого. Така ступінчастість дає можливість суду вирішувати, яке з покарань є більш чи менш суворим. Ці питання виникають при зміні вироку в апеляційній чи касаційній інстанції, призначенні покарання в порядку ст. 69 КК України чи при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України).

Підходити до видів покарання треба критично, адже не завжди покарання може досягти поставленої мети. Так, П. Ковалевський зазначав, що покарання саме по собі в усіх його видах не виправляє людину. У цьому переконують нас приклади педагогічного та соціального життя, а також багатовікова практика застосування судових рішень.

Студенти повинні твердо засвоїти, що *основними покараннями* є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, а *додатковими покараннями* є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Штраф і позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю можуть застосовуватися і як *основні, і як додаткові покарання*.

Необхідно ретельно вивчити всі види покарань, наведені в ст. 51 КК України, та з'ясувати, що штраф – це грошове стягнення, яке накладається судом у певних випадках, у межах, установлених в Особливій частині КК України, а наприклад, позбавлення волі означає ізоляцію засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчої установи.

Рівень своїх знань рекомендується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке покарання?
2. Які ознаки притаманні покаранню?
3. Яку мету покарання передбачає КК України?
4. У чому полягає кара за вчинене кримінальне правопорушення?
5. Що входить у зміст поняття виправлення засуджених?
6. Що розуміється під спеціальною превенцією?
7. Що розуміється під загальною превенцією?
8. Дайте характеристику принципу гуманності покарання?
9. Що означає абсолютна теорія покарання?
10. Що означає відносна теорія покарання?
11. Чого не має на меті покарання?
12. Чим покарання відрізняється від інших заходів державного примусу?
13. Які відомі криміналісти зробили значний внесок у дослідження проблем покарання?
14. Що таке система покарань і які ознаки її характеризують?
15. Яким принципам відповідає система покарань?
16. Чим відрізняється система покарань КК Української РСР 1960 р. від системи покарань КК України 2022 р.?
17. Що таке основні покарання?
18. Що таке додаткові покарання?
19. Які покарання є загальними?
20. Які покарання є спеціальними?
21. Що таке строкове покарання?
22. Що таке безстрокове покарання?
23. Які види покарання передбачає КК України?
24. Чи є можливим призначення конфіскації майна як основного покарання?

Додаткова література

1. Герасименко В.П. Поняття покарання та його ознаки за КК України 2001 р. // Проблеми законності. – Х., 2016. – Вип. 80. – С. 113 – 115.
2. Дрьомін В. Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань,
3. Кириць Б. Громадські роботи як вид покарання за кримінальним правом України // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – Львів, 2004. – Вип. 39. – С. 399 – 406.
4. Колосова К. Система покарань у новому кримінальному кодексі України // Юридичний вісник України. – 2021. – № 26. – С. 23 – 24.
5. Кузнецов А. Конфискация имущества как кумулятивный вид наказания в уголовном законодательстве // Уголовное право. – 1999. – № 2. – С. 39 – 43.

6. Музика А.А., Горох О.П. Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом України // Альманах кримінального права: Збірник статей. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 368 – 390.
7. Орловська Н.А. Характер санкцій кримінально-правових норм: проблеми трансформації // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 47 / Редкол. С.В. Ківалов та ін.; Відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 25 – 30.
8. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины: Монография. – Х.: Издательство "ФИНН", 2009. – 344 с.
9. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: монографія / В. О. Попрас. – Х.: Право, 2009. – 224 с.
10. Радов Г. Пенітенціарна ідея: Думки на тему. – К.: МП «Леся», 1997. – 288 с.
11. Рудник В. Соціально-економічні проблеми застосування позбавлення волі в Україні // Право України. – 2001. – № 8. – С. 98 – 100.
12. Солтанов Д.А. Конфіскація: питання законодавчого регулювання і практика // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 3. – С. 107 – 113.
13. Соцький Ю. Позбавлення волі в системі кримінальних покарань України (історичний, правовий та соціальний аспекти) // Право України. – 2003. – № 9. – С. 118.
14. Ткаченко В.И. Наказание: сравнительный анализ // Юридический мир. – 2000. – № 11. – С. 18 – 23.
15. Трубников В.М., Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування. – Х.: Харків юрид., 2007. 288 с.
16. Тютюгин В.И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. – Х.: Вища школа, 1982. – 145 с.
17. Черкасов С.В. Розвиток системи покарань, альтернативних позбавленню волі (історичний нарис) // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2014. – № 3. – Ч. 2. – С. 141 – 145.
18. Шаргородский М.Д. Наказание по советскому уголовному праву. – М.: Госюридлитиздат, 1958. – 240 с.

ТЕМА 15: ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: засвоїти загальні засади призначення покарання, обставини, що пом'якшують покарання, обставини, що обтяжують покарання, вимоги закону щодо призначення покарання за незакінчене кримінальне

правопорушення, а також за таке протиправне діяння, що було скоєно у співучасті; проаналізувати положення щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; закріпити знання основних правил призначення покарання, зокрема призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, а також призначення покарання за сукупністю вироків.

Основні поняття: загальні засади призначення покарання; спеціальні засади призначення покарання; обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність; призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення; призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і вироків.

Питання до семінару

1. Загальні засади призначення покарання.
2. Обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.
3. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
4. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення і за протиправне діяння, скоєне у співучасті.
5. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
6. Призначення покарання за сукупністю вироків.

Методичні рекомендації та пояснення

Готуючись до семінарського заняття, студенти повинні вивчити лекцію, опрацювати наукову літературу, матеріали судової практики призначення покарання.

Призначення покарання – це обрання судом при винесенні обвинувального вироку конкретної міри кримінального впливу особі, яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Під принципами призначення покарання слід розуміти ті вихідні, найважливіші ідеї, закріплені в нормах кримінального законодавства, які визначають зміст і спрямованість діяльності суду щодо призначення покарання особам, винним у вчиненні кримінальних правопорушень.

Систему принципів, які відбивають основні, загальнообов'язкові положення інституту призначення покарання на сучасному етапі розвитку кримінального законодавства та науки кримінального права, складають:

- а) загальні й галузеві принципи, які мають специфічний прояв у принципах призначення покарання: законність, справедливість, гуманізм тощо;
- б) спеціальні принципи інституту призначення покарання: індивідуалізація

покарання й економія заходів кримінально-правового примусу.

Студенти мають засвоїти, що під загальними засадами призначення покарання розуміється передбачена в кримінальному законі система загальних правил, які ґрунтуються на принципах призначення покарання та є обов'язковими для суду в кожному конкретному випадку призначення покарання винному у вчиненні злочину для досягнення мети покарання.

Згідно з ч. 1 ст. 65 КК України можна виділити п'ять загальних правил призначення покарання: а) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього кодексу, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення; б) відповідно до положень Загальної частини КК України; в) ураховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; г) ураховуючи особу винного; ґ) ураховуючи обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

Під спеціальними засадами призначення покарання треба розуміти передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням специфіки вчиненого кримінального правопорушення чи особливостей суб'єкта кримінального правопорушення.

Студенти повинні твердо засвоїти, що в основі спеціальних засад призначення покарання лежить специфіка змісту певних інститутів кримінального права: незакінченого кримінального правопорушення та співучасті (ст. 68 КК України), сукупності кримінального правопорушення і вироків (ст.ст. 70, 71 КК України), призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України) тощо. Зміст цих інститутів відображає певні спеціальні обставини, характерні лише для певних інститутів кримінального права, наявність яких у вчиненому злочині свідчить про меншу чи більшу суспільну небезпечність цих інститутів у порівнянні із загальними засадами призначення покарання. Саме тому спеціальні засади призначення покарання є обов'язковими тільки при призначенні покарання згідно з особливостями певних кримінально-правових інститутів.

Таким чином, покарання, що застосовується до засудженої особи, має відповідати загальним засадам та іншим правилам, установленим кримінальним законом, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості й індивідуалізації покарання. Слід зазначити, що призначення покарання є виключною прерогативою суду. Тому суд, призначаючи покарання, ураховує особливості конкретного кримінального правопорушення й обставини його вчинення, а саме: форму вини, мотив і мету, спосіб, стадію вчинення, кількість епізодів протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо.

Дуже важливими є питання про призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків, а також правила складання покарань різних видів, зарахування строку попереднього ув'язнення.

Треба враховувати положення, що стосуються призначення покарання за

незакінчені кримінальні правопорушення і призначення покарання співучасникам, а також призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Рівень своїх знань за цією темою пропонується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке загальні засади призначення покарання?
2. З яких вимог складаються загальні засади призначення покарання?
3. Яке покарання є необхідним і достатнім?
4. Що таке обставини, що пом'якшують покарання?
5. Яке кримінально-правове значення мають обставини, що пом'якшують покарання?
6. Чи можуть визнаватися такими, що пом'якшують покарання, інші, крім передбачених ч. 1 ст. 66 КК України, обставини?
7. Що таке обставини, які обтяжують покарання?
8. Яким є кримінально-правове значення обставин, що обтяжують покарання?
9. Чи можуть визнаватися такими, що обтяжують покарання, інші, крім передбачених ч. 1 ст. 67 КК України, обставини?
10. Як призначається покарання за незакінчене кримінальне правопорушення?
11. Як призначається покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті?
12. Чи може суд призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, за певне кримінальне правопорушення?
13. Яким є порядок призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень?
14. Якими є особливості призначення додаткових покарань за сукупністю кримінальних правопорушень?
15. У яких випадках призначається покарання за сукупністю вироків?
16. Яким є порядок призначення покарання за сукупністю вироків?
17. За якими нормами відбувається складання різних видів покарань при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків?

Додаткова література

1. Грицай В.В. Поняття та значення загальних засад призначення покарання винному в кримінальному законодавстві України // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 20013. – № 2. – С. 138 – 143.

2. Димитрієва, Т. В. «Порівняльно-правовий аналіз призначення більш м'яких покарань, ніж передбачено законом в зарубіжних країнах та Україні.» Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди» Право» 34 (2022): 109-115.
3. Корабель, М. Г. «Співвідношення кримінально-правового понятійного апарату загальної та особливої частини кримінального кодексу України.» Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди» Право» 34 (2022): 102-108.
4. Карпушева І.Ю. Суспільно небезпечна дія та інститут призначення покарання: перспективи розвитку / І.Ю. Карпушева // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності. – 2019. – № 2. – С. 277 – 285.
5. Полтавець В.В. Врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину судом при призначенні покарання // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Зб. наук. праць. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2005. – Вип. 1. – С. 101 – 115.
6. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України: Монографія / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [Наук. ред. канд. юрид. наук, проф. Л.М. Кривоченко]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 239 с.
7. Сахарук Т.В. Юридична природа обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання // Життя і право. – 2004. – № 4 (4). – С. 65 – 69.
8. Туляков В.О. Вісник Асоціації кримінального права України, 2013, № 1(1). – С. 208-216.
9. Федорак Л. Конкуренція пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин у ст. 69 Кримінального кодексу України /Л. Федорак //Підприємництво, держава і право. – 2009. – № 11. – С. 165 – 166.
10. Федорчук І.М. Урахування судом під час призначення покарання повторного вчинення злочину та рецидиву злочинів як обставин, що обтяжують покарання // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 3 – 8.

ТЕМА 16: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття та види звільнення від покарання та його відбування; визначити особливості звільнення від покарання без його

призначення, звільнення від подальшого відбування покарання, заміни покарання більш м'яким.

Основні поняття: звільнення від покарання; звільнення від покарання без його призначення; звільнення від відбування покарання з випробуванням; звільнення від подальшого відбування покарання; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміна покарання більш м'яким.

Питання до семінару

1. Поняття, види й значення інституту звільнення від покарання та його відбування.
2. Звільнення від покарання без його призначення.
3. Звільнення від подальшого відбування покарання та заміна покарання більш м'яким.
4. Звільнення від покарання на підставі закону про амністію й акта про помилування.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають нормативно-правові акти та відповідну навчальну літературу. Вони повинні засвоїти й викласти особливості інституту звільнення особи від покарання та його відбування, регламентовані розділом XII Загальної частини КК України.

Звільнення від покарання та його відбування – це передбачені кримінальним законом випадки незастосування судом до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, покарання або припинення подальшого його відбування.

Студенти повинні твердо знати, що на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання застосовується тільки до вже засуджених осіб. Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (у цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і марним (важка хвороба засудженого; давність виконання обвинувального вироку).

Усі види звільнення від покарання залежно від особливостей його виконання прийнято поділяти на дві групи:

- а) *умовне звільнення* (наприклад ст.ст. 75 – 79, 81, 83 КК України);
- б) *безумовне звільнення* (наприклад ч. 4 ст. 74, ст. 80, ст. 82 КК України).

Крім цього, аналіз положень чинного кримінального законодавства дає підстави виокремити такі види звільнення від покарання та його відбування:

- а) *звільнення від покарання без його призначення*: особа не є суспільно небезпечною на час розгляду справи в суді (ч. 4 ст. 74 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України); у зв'язку

з хворобою особи (ч. 2 та ч. 3 ст. 84 КК України); у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх (ст. 97 КК України);

б) звільнення від подальшого відбування покарання: у зв'язку з декриміналізацією діяння, за яке особу було засуджено (ч. 2 ст. 74 КК України); у зв'язку з випробуванням (ст.ст. 75, 79, 104 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.ст. 80, 106 КК України); умовно-дострокове звільнення (ст.ст. 81, 107 КК України); у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК України); вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); у зв'язку із законом про амністію чи актом про помилування (ст.ст. 86, 87 КК України).

Також кримінальний закон передбачає випадки *заміни покарання більш м'яким* (ст. 82, ч. 4 ст. 83, ч. 3 ст. 86, ст. 87 КК України) та *пом'якшення покарання* (ч. 2 ст. 86, ч. 3 ст. 74 КК України). Заміна покарання більш м'яким і пом'якшення покарання не звільняють засудженого від покарання чи його відбування, проте поліпшують його правове становище та впливають на подальше відбування покарання.

Розглядаючи питання про звільнення від покарання на підставі закону про амністію й акта про помилування, студенти повинні самостійно вивчити Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 05.07.2021, а також Положення про здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 21 липня 2015 р. № 1118/2005 в редакції від 26.08.2021р.

Слід також звернути увагу на з'ясування підстав звільнення, сутність кожного з перелічених видів звільнення, умови та порядок їх застосування.

Рівень своїх знань рекомендується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою інститут звільнення від покарання та його відбування?
2. Які існують види звільнення від покарання та його відбування?
3. Які існують види звільнення від покарання без його призначення?
4. Які існують види звільнення від відбування призначеного покарання чи подальшого відбування покарання?
5. Що означає звільнення від покарання без його призначення у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності?
6. Що означає звільнення від покарання без його призначення у зв'язку з хворобою особи?
7. За яких умов можливим є звільнення від відбування покарання з випробуванням?
8. За яких умов є можливим звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років?

9. Що означає звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?
10. Після закінчення яких строків обвинувальний вирок не виконується?
11. Що означає умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання?

Додаткова література

1. Антипов В.В., Антипов В.І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання. – К.: Атіка, 2004. – 208 с.
2. Остапчук, Соломія Богданівна, Андрій Степанович Габуда. «Проблема гендерної рівності при звільненні від відбування покарання.» Хуторянський О. (2021): 198
3. Дудоров О.О., Письменський Є.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання // Митна безпека. Серія „Право». – 2010. – № 2. – С. 64 – 78.
4. Дудоров О., Письменський Є. Звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 3. – С. 46 – 52.
5. Зельдов С.И. Освобождение от наказания и его отбывания. – М., 1982. – 137 с.
6. Парасюк Н.М. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів: питання кримінально-правової доцільності / Парасюк Н.М. // Юридичний науковий електронний журнал. - 2021. - № 4. - С. 471-474.
7. Клименко В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (проблемні питання) // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 12. – С. 145 – 150.
8. Книженко О.О. Деякі питання звільнення від відбування покарання з випробуванням // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2002. – Вип. 19. – С. 19 – 24.
9. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2013. – 19 с.
10. Ковітіді О. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 31 – 34.
11. Маляренко В.Т., Музика А.А. Амністія та помилування в Україні: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.

12. Михайлов В.К. Уголовно-правовой институт освобождения от наказания. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2008. – 312 с.
13. Михайлова І. Інститут пробації: окремі аспекти впровадження / І. Михайлова // Підприємництво, держава і право. – 2009. – № 10. – С. 72 – 75.
14. Осадчий В.І., Подзігун Г.В. Звільнення від покарання та його відбування: проблемні питання // Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – Вип. 2. – С. 3 – 7.
15. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія : передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ : ТОВ „Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.
16. Письменський Є.О. Закінчення строків давності виконання обвинувального вироку як підстава для звільнення особи від відбування покарання // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 320 – 328.
17. Письменський Є. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми тлумачення, практика застосування та вдосконалення законодавства // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 (179). – С. 113 – 117.
18. Письменський Є.О. Підстави та правові наслідки звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років // Вісник прокуратури. – 2011. – № 1 (115). – С. 100 – 108.
19. Письменський Є.О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 80 – 87.
20. Рибак О.О., Ягунов Д.В. Співвідношення між інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням та інститутом пробації // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С.В. Ківалов; Відп. за вип. Л.І. Кормич. – Одеса: «Фенікс», 2009. – Вип. 37. – С. 96 – 103.
21. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми в кримінальному законодавстві України: Монографія. – Х.: Харків Юридичний, 2009. – С. 199 – 216.

ТЕМА 17: СУДИМІСТЬ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття, ознаки та значення інституту судимості в кримінальному праві України; визначити цілі судимості й охарактеризувати її правові наслідки; засвоїти особливості припинення судимості у формі погашення та зняття.

Основні поняття: *судимість; кримінально-правові наслідки судимості; загально правові наслідки судимості; погашення судимості; обчислення строків погашення судимості; зняття судимості.*

Питання до семінару

1. Поняття та значення інституту судимості в кримінальному праві України.
2. Ознаки судимості, її правові наслідки.
3. Погашення судимості. Обчислення строків погашення судимості.
4. Зняття судимості.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають нормативно-правові акти, відповідну навчальну літературу. Вони повинні засвоїти й викласти особливості інституту судимості, регламентовані насамперед розділом XIII Загальної частини КК України.

Розглядаючи питання про судимість, студенти мають самостійно опрацювати Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення та зняття судимості» № 16 від 26 грудня 2003 року, а також рекомендовану літературу, звернувши увагу на поняття, ознаки, цілі та правові наслідки судимості.

Судимість – це правовий стан особи, що виникає в результаті засудження за вчинене кримінальне правопорушення з призначенням покарання та полягає в настанні для неї правових наслідків, які передбачені Кримінальним кодексом та іншими законами України.

За своїм змістом судимість характеризується тим, що:

- а) являє собою особливий правовий статус особи;
- б) зумовлюється вчиненням кримінальним правопорушенням;

в) є наслідком засудження за вчинення злочину, що триває і після відбуття покарання;

г) виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили;

г) завжди є результатом призначеного покарання;

д) має чітко визначені часові межі, встановлені кримінальним законом;

е) має персональний характер і пов'язана лише з конкретною особою;

є) означає можливість настання для особи різноманітних правових наслідків (кримінально-правового та загально правового характеру);

ж) погашається після закінчення строку, визначеного КК України, чи знімається в установленому законом порядку.

Усі обмеження кримінально-правового характеру класифікуються за такими основними напрямками: а) судимість як підстава для визнання повторності й рецидиву кримінальних правопорушень; б) судимість як обставина, що перешкоджає звільненню особи від кримінальної відповідальності; в) судимість як обставина, що впливає на призначення покарання; г) судимість як обставина, що впливає на звільнення особи від покарання і його відбування; ґ) судимість як ознака, що впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Під загально правовими наслідками судимості треба розуміти певні правові обмеження, що діють стосовно судимих осіб, передбачені нормами різних галузей права (крім кримінального), і застосовуються протягом усього або частини строку судимості, але не пов'язані з призначеним покаранням. Вони різноманітні за своїм змістом, не всі мають імперативний характер, однакове коло осіб, на яких поширюються, строк, протягом якого діють.

Студенти повинні знати, які існують види й умови припинення судимості.

Погашення судимості є однією з форм припинення судимості, означає автоматичне анулювання дії судимості за наявності певних умов, прямо передбачених законом. Автоматичність визнання особи такою, що не має судимості, проявляється в тому, що для погашення судимості не потрібно ніякого судового рішення чи спеціальних рішень інших державних органів.

Порядок і правила обчислення строків погашення судимості передбачено в ст. 90 КК України.

Зняття судимості – це самостійний різновид її припинення, який за умовами та порядком визнання особи такою, що не має судимості, істотно відрізняється від погашення судимості. Зняття судимості можна визначити як форму дострокового її припинення (до закінчення строків погашення судимості, установлених законом).

Рівень своїх знань рекомендується перевірити, відповівши на питання для самоконтролю.

Питання для самоконтролю

1. Що таке судимість?

2. З якого моменту в особи виникає судимість і коли припиняється?
3. Які наслідки спричиняє судимість?
4. Яким є зміст кримінально-правових і загально правових наслідків судимості?
5. Як впливає судимість на кваліфікацію кримінального правопорушення?
6. Як впливає судимість на звільнення від кримінальної відповідальності?
7. Як впливає судимість на звільнення від покарання?
8. Які існують форми припинення судимості?
9. Що означає погашення судимості?
10. Що означає погашення судимості у зв'язку з фактом відбуття покарання?
11. Що означає погашення судимості у зв'язку зі спливом певних, чітко визначених законом строків після відбуття покарання?
12. З якого часу обчислюються строки погашення судимості при призначенні особі лише основного покарання?
13. Що означає переривання перебігу строку погашення судимості?
14. Чим відрізняється погашення судимості від її зняття?
15. За яких умов є можливим зняття судимості?
16. Яким є порядок зняття судимості?

Додаткова література

1. Голіна В.В. Загальноправові наслідки судимості // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України. – 2005. – Вип. 76. – 174 с.
2. Голіна В.В. Судимість: Монографія. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 384 с.
3. Голіна В.В. Судимість як соціально-правове явище: сутність, призначення, наслідки // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2 (41). – С. 173 – 182.
4. Кирись Б. Припинення судимості // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1999. – Вип. 34. – С. 178 – 183.
5. Мірошниченко Є. Подальше правове удосконалення інституту судимості // Вісник прокуратури. – 2003. – № 4 (22). – С. 59 – 63.
6. Паневін В.О. Застосування законодавства про погашення і зняття судимості // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6 (46). – С. 43 – 45.
7. Письменский Е.А. Наказание и судимость: соотношение уголовно-правовых институтов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – Вип. № 4. – С. 54 – 59.
8. Письменский Е.А. Понятие и цели судимости // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – Вип. № 2. – С. 83 – 92.

9. Письменський Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України: Монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – 216 с.

10. Письменский Е.А. Уголовно-правовые последствия судимости // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – Вип. № 4. – С. 119 – 130.

11. Письменский Е.А. Общеправовые последствия судимости // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2008. – Вип. № 1. – С. 132 – 145.

12. Сердюк П. Проблемні питання інституту судимості у кримінальному праві України // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 135 – 139.

13. Євтеєва, М. П., Кривоченко, Л. М., Граматчікова, М. В., Зельдова, С. Й., Навроцького, В. О., Малкова, В. П., ... & Помчалова, Л. Ф. (2021). Судимість і її кримінально-правове значення. *Редакційна колегія*, 269.

ТЕМА 18: ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути поняття, цілі й види примусових заходів медичного характеру; визначити коло осіб, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру; засвоїти порядок продовження, зміни та припинення застосування примусових заходів медичного характеру; проаналізувати особливості застосування примусового лікування.

Основні поняття: примусові заходи медичного характеру; підстави застосування примусових заходів медичного характеру; амбулаторна психіатрична допомога; госпіталізація до психіатричного закладу; примусове лікування.

Питання до семінару

1. Поняття, цілі та підстави застосування примусових заходів медичного характеру.

2. Види примусових заходів медичного характеру, критерії їх призначення. Порядок застосування примусових заходів медичного характеру.

3. Примусове лікування.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті, матеріали судово-слідчої практики. При цьому вони повинні звернути особливу увагу на поняття примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, його види, підстави застосування, а також на коло осіб, до яких вони застосовуються.

Студенти мають твердо засвоїти й уміти дати визначення поняття примусових заходів медичного характеру, охарактеризувати їх мету. Так, під *примусовими заходами медичного характеру* слід розуміти надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, до спеціального лікувального закладу з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК України). Відповідно до п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» № 7 від 3 липня 2005 року підставою для застосування примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК України, є сукупність юридичного й медичного критеріїв – установлення в діянні винного складу кримінального правопорушення та наявності в нього хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а умовами – висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта кримінального правопорушення такої хвороби, його потребу в лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду.

Треба зазначити, що примусові заходи медичного характеру суд може застосовувати лише до тієї категорії осіб, що передбачена в ст. 93 КК України.

У ч. 1 ст. 94 КК України перелічуються види примусових заходів медичного характеру, до яких належить:

- а) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- б) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- в) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- г) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Цей перелік примусових заходів медичного характеру є вичерпним. При виборі зазначених заходів суд ураховує характер і тяжкість захворювання, тяжкість скоєного діяння.

Студенти повинні розглянути порядок продовження, заміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених ст. 95 КК України.

Продовження, заміна чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюються виключно судом за заявою представника психіатричного закладу, що надавав особі психіатричну допомогу, до якої додається обґрунтований висновок комісії лікарів-психіатрів (двох або більше

фахівців у сфері психіатрії, які колегіально вирішують питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги).

Згідно зі ст. 96 КК України *примусове лікування* суд може застосувати, незалежно від покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Підставою для застосування примусового лікування є сукупність таких умов:

а) засудження особи за вчинене кримінальне правопорушення до покарання;

б) наявність в особи захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

У разі призначення покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. При призначенні інших видів покарань примусове лікування здійснюється в спеціальних лікувальних закладах.

Готуючись до семінарського заняття, студенти можуть перевірити свої знання шляхом самоконтролю, відповівши на питання за темою.

Питання для самоконтролю

1. Яким законодавством регулюються питання застосування примусових заходів медичного характеру?
2. Що таке примусові заходи медичного характеру?
3. Що є підставою та умовами застосування примусових заходів медичного характеру?
4. Які критерії враховує суд у разі призначення певного виду примусових заходів медичного характеру?
5. До кого застосовуються примусові заходи медичного характеру?
6. На який термін призначаються примусові заходи медичного характеру і за яких умов вони підлягають скасуванню?
7. Які види примусових заходів медичного характеру передбачено КК України?
8. Що означає надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку?
9. Що таке психіатричний заклад?
10. Що є підставою для зміни виду примусових заходів медичного характеру?
11. Що є підставою для припинення застосування примусових заходів медичного характеру?
12. Що таке примусове лікування?
13. Що є підставою та умовами застосування примусового лікування?
14. У чому полягає відмінність між примусовими заходами медичного характеру і примусовим лікуванням?

Додаткова література

1. Берш, Анастасія. «Примусові заходи медичного характеру: сутність та правова природа.» Наукові перспективи (Naukovi perspektivi) 5 (11) (2021).
2. Верещак В.М. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 10. – С. 38 – 41.
3. Зайцев О.В. Обмежена осудність у кримінальному праві України: Монографія. – Х.: Майдан, 2017. – 240 с.
4. Лень В.В. Примусові заходи медичного характеру: шляхи удосконалення // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – 1998. – Вип. 3 (5). – С. 118 – 123.
5. Лень В.В., Кравченко К.В. До проблеми узгодженості примусових заходів медичного лікування душевнохворих // Життя і право. – 2004. – № 6. – С. 66 – 68.
6. Митрофанов І. Правове регулювання примусового лікування наркозалежних осіб, що вчинили злочини (порівняльний аспект) // Юридична Україна. – 2016. – № 1. – С. 79 – 83.
7. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

ТЕМА 19: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Семінарське заняття

Мета заняття: розглянути особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності; охарактеризувати види покарань, які застосовуються до неповнолітніх, і особливості їх призначення; з'ясувати особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також специфіку припинення судимості.

Основні поняття: звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру; звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності; покарання, які застосовуються до неповнолітніх; звільнення

неповнолітніх від покарання та його відбування; погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

Питання до семінару

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх як прояв гуманізму кримінального законодавства України.
2. Підстави та порядок звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.
3. Види покарань, які застосовуються до неповнолітнього, особливості їх призначення.
4. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.
5. Припинення судимості щодо неповнолітніх осіб.

Методичні рекомендації та пояснення

Після опрацювання лекції студенти самостійно вивчають відповідні підручники, навчальні посібники, наукові статті, матеріали судово-слідчої практики. Вони повинні засвоїти особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. У ході вивчення теми рекомендується спиратися на положення Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» від 24 січня 1995 р. зі змінами та доповненнями.

З огляду на специфічні біологічні, психологічні та соціальні ознаки неповнолітніх КК України передбачає цілу низку особливостей правового статусу, кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а саме: забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону; передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. У зв'язку з цим загальні основні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх стосуються:

- а) звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України) та у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 2 ст. 106 КК України);
- б) видів і строків покарань, що застосовуються до неповнолітніх (ст.ст. 98 – 102 КК України);
- в) призначення покарання (ст. 103 КК України);
- г) звільнення від покарання та його відбування (ст.ст. 104 – 107 КК України);
- г) погашення та зняття судимості (ст. 108 КК України).

Студентам необхідно запам'ятати, що існують наступні види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності:

а) із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);

б) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК України);

в) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 107 КК України).

Для цих видів є спільним те, що неповнолітня особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від засудження та певних обмежень за підставами, передбаченими в законі.

Розглядаючи питання про примусові заходи виховного характеру, студенти повинні самостійно вивчити Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» № 2 від 15 травня 2006 р.

У ч. 1 ст. 98 КК України перелічуються основні види покарань, які може застосувати суд до неповнолітніх:

а) штраф;

б) громадські роботи;

в) виправні роботи;

г) арешт;

г) позбавлення волі на певний строк.

Крім цього, до неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 98 КК України).

Згідно з ч. 1 ст. 99 КК України розмір штрафу, в тому числі за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100, 103 КК України.

Громадські роботи призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років у вільний від навчання чи основної роботи час. Вони полягають у виконанні робіт тривалістю не більше двох годин на день і строком від тридцяти до ста двадцяти годин (ч. 1 ст. 100 КК України).

Виправні роботи призначаються неповнолітнім у віці від 16 до 18 років на строк від двох місяців до одного року за місцем роботи з відрахуванням із заробітку в доход держави від п'яти до десяти відсотків (чч. 2, 3 ст. 100 КК України).

Відповідно до положень ст. 101 КК України арешт полягає у триманні неповнолітнього, якому на момент постановлення вироку виповнилося

шістнадцять років, у спеціально пристосованих установах в умовах ізоляції на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених пунктом 5 частини третьої цієї статті. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. Закон обмежує для неповнолітнього максимальні строки такого покарання:

- 2) за нетяжкий злочин - на строк не більше чотирьох років;
- 3) за тяжкий злочин - на строк не більше семи років;
- 4) за особливо тяжкий злочин - на строк не більше десяти років;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, - на строк до п'ятнадцяти років.

Згідно з п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» № 5 від 16 квітня 2004 року при призначенні неповнолітньому покарання, крім передбачених у статтях 65 – 67 КК України обставин, суди, відповідно до ч. 1 ст. 103 КК України, мають ураховувати також умови життя та виховання неповнолітнього, вплив на нього дорослих, рівень розвитку й інші його особливості.

Треба зазначити, що в нормах КК України виділяються такі види звільнення неповнолітніх від покарання:

- а) із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);
- б) з випробуванням (ст. 104 КК України);
- в) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 106 КК України);
- г) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України).

Студенти повинні приділити увагу особливостям погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, закріпленим у статтях 88 – 91 КК України та в ст. 108 КК України.

Під час підготовки до семінарського заняття студенти можуть перевірити свої знання шляхом самоконтролю, відповівши на питання за темою.

Питання для самоконтролю

1. Які особи вважаються неповнолітніми?
2. Що являє собою звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру?
3. Якими є ознаки заходів виховного характеру?

4. Які існують строки давності при звільненні від кримінальної відповідальності неповнолітніх?
5. Які види покарань застосовуються до неповнолітнього?
6. Чи є можливим призначення покарання неповнолітньому у вигляді довічного позбавлення волі?
7. Якими є особливості призначення покарання неповнолітньому у вигляді позбавлення волі на певний строк?
8. Якою є особливість звільнення від покарання з випробуванням?
9. У чому полягає умовність умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього?
10. Які існують особливості припинення судимості щодо неповнолітніх осіб?

Додаткова література

1. Березовська Н.Л. Поняття системи покарань неповнолітніх / Н.Л. Березовська // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 47 / редкол. С.В. Ківалов та ін. ; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юридична література, 2020. – С. 30 – 33.
2. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх новим КК – старі проблеми // Право України. – 2002. – № 6. – С. 39 – 42.
3. Кідіна Н. Законодавство країн Європи про кримінальну відпо-відальність неповнолітніх // Право України. – 2000. – № 2. – С. 97 – 100.
4. Коновалова А.Ю. Підстави призначення штрафу неповнолітнім особам / А.Ю. Коновалова // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 103. – С. 200 – 205.
5. Стаднік В. Правове регулювання виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх // Право України. – 2005. – № 5. – С. 95 – 97.
6. Ягодинський В. Удосконалювати організацію боротьби з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність // Право України. – 2000. – № 3. – С. 100 – 102.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Конституція України: станом на січень 2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon1.rada.gov.ua/>
2. Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.07.2014. Справа «Омельченко проти України» (Заява № 34592/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://ovu.com.ua/articles/24103-sprava-omelchenko-proti-ukrayini-zayava-34592-06>
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: за станом на 01.05.2021 р.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення, Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. Станом на 02.01.2021 р.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України, Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. Станом на 02.01.2020 р.
6. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2021. – 336 с.
7. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. / за заг. ред. проф. В. М. Бесчастного та О.М. Джужи. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 386 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.
9. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. / Фенікс. – 2018. – 248 с.
10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В.Баулін, В.І.Борисов, В.І.Тютюгін та ін.; за ред.В.В.Сташиса, В.Я.Тація.- переробл.і доповн.- Х.: Право, 2014.- 456 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.В.Бенківський та ін.: За ред. П.С.Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 512 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.: Відп. ред. Контдратьєв Я.Ю.; Наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.
13. Кримінальне право України: Практикум: Навч. посіб. / За ред. С.С. Яценка. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
14. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина:

Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.

14. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К., Атака, 2004 – 448 с.

16. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 6-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2018.

Коментарі.

1. Кримінальний кодекс України з постатейним коментарем, висновками Верховного Суду України / упоряд. С. Г. Туманов. – Харків : Право, 2021. – 792 с.

2. Кримінальний кодекс України в контексті міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини: правові норми, судова практика, науково-практичний коментар / В. І. Антипов. – Харків : Право, 2019. – 1200 с.

3. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [Вид. четверте, переробл. та доповн.] – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с.

4. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-е вид., переробл. и доповн.]. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2020. – 1316 с.

Додаткова.

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка В. В. Чернея - К.: Юрінком Інтер, 2018. - 1064с.

2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-го вид., переробл. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – 968 с. – (Нормативні документи та коментарі).

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Атака, 2003. – 1056 с

4. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів [Текст]: навч. посіб. / М.Й.Коржанський.- Вид.2-ге.- К.: Атіка, 2011.- 640 с.

5. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум. Навч. посіб. / За ред. проф. С.С.Яценка. – К.: Юрінком Інтер, 2002.

6. Уголовное право Украины. Общая часть. Учебник / Отв. ред. Кондратьев Я.Ю. / Под ред. Клименко В.А., Мельника Н.И. – К.: Атика, 2002. – 448 с

7. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина. (Посібник для підготовки до іспитів) / За заг. ред. В.А. Клименка. – К.: Атіка, 2003. – 228.

8. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – 672 с.

9. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Упорядник і автор передмови М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт. – 2006. – 550 с.

10. Сучасне кримінальне право України: Нормативно-правові документи та судова-слідча практика: Хрестоматія / Упоряд. А.В. Савченко та ін., За заг.ред. В.В. Кузнєцова – К., Вид. Паливода А.В., 2005 – 496 с.

11. Савченко А. В. Збірник тестів і завдань для практичних занять з кримінального права України: Особлива частина: Навч. посіб. - К.: Знання України, 2002.

Допоміжна література.

1. Банчук О. А. Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова та ін. К. : ФОП Москаленко, 2013. – 40с.

2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Х. : Юрайт, 2017. 408 с.

3. Глинская Н. В., Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины. Монография. Харків : Страйд, 2006. 336 с.

4. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

5. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

6. Гмирко В. П. Діяльнісний концепт доведення в суді у реструктуризованому кримінальному процесі (методологічні тези-рефлексії на тему частин 1-2 статті 17 Кримінального процесуального кодексу України). Право України. 2019. № 9. С. 31-49.

7. Зейкан Я. П. Методика захисту в окремих категоріях кримінальних справ за КПК 2012 року. Х. : Коваленко О. В., 2013. 376 с

8. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Х.: Право, 2008. 296 с

9. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників. К. : Юрінком Інтер. 2013 р. 288 с.

10. Лейба О. А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 216 с.

11. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законо-

давства в Україні (2006-2011 роки): монографія. Ч. 1 : Загальні положення і досудове провадження. К. : Істина, 2012 . 288 с.

12. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.

13. Марочкін О. І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія К. : Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.

14. Павлишин А. А., Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 291 с.

15. Процесуальні документи досудового розслідування (слідчого, прокурора, адвоката та слідчого судді). Практичний посібник / Гринюк В. О., Крукевич О. М., Погорецький. М. А. Х.: Право, 2018. 274 с.

16. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

17. Судовий допит: наук.-практ. посіб. / М. С. Туркот, О. В. Єні, Г. О. Ганова, Л. Б. Коваленко, В. В. Козій та ін.; за ред. д. ю. н. М. К. Якимчука. Вид. 2-ге, переробл. та доп. Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 218 с.

18. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): К.: Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 639 с.

19. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві : монографія. Х. : ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.

20. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія. Харків, 2015. 416 с.

21. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження : теорія та практика: монографія. К. : Алерта, 2017. 548 с.

22. Шумило М. Є. Камо грядеши, український суде? Юридична Україна : Юрінком Інтер, 2018. С. 18-27

23. Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : Мельник А. А., 2020. – 344 с.

24. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2020. 562 с

25. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: монографія. К.: Прецедент, 2011. 303 с.

Інформаційні ресурси.

Офіційний сайт Верховної Ради України	www.zakon.rada.gov.ua
Законопроекти України (сайт ВРУ)	www.zakon.gov.ua
Офіційний сайт Кабінету Міністрів України	www.kmu.gov.ua
Офіційний сайт Верховного Суду України	www.scourt.gov.ua
Офіційний сайт представництва Президента України	www.prezident.gov.ua
Офіційний сайт Міністерства Юстиції України	www.gdo.kiev.ua
Офіційний сайт Національного банку України	www.bank.gov.ua
Офіційний сайт Вищої ради юстиції України	www.vru.gov.ua
Офіційний сайт Третейської палати України	www.arbitrationchamber.org.ua
Газета „Урядовий кур'єр»	www.ukcc.com.ua
Газета „Юридична практика«	www.practix.com
Національна академія правових наук України	www.aprnu.kharkiv.org
Освітній портал Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна	www.osvita.org.ua
Бібліотека національного університету державної податкової служби України	www.library.ufeі.ukrsat.com
Вісник податкової служби України	www.visnuk.com.ua
Вісник державної служби України	www.guds.gov.ua
Обговорення правових питань «LIGA ONLINE»	www.liga.kiev.ua
Юридичний сайт «ЮРИСТ«	www.urist.com.ua
Віртуальна Школа Права	www.lawschool.lviv.ua
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського	www.nbu.gov.ua
Національна Парламентська бібліотека України	www.nplu.kiev.ua
Бібліотека ім. Лесі Українки	www.lucl.lucl.kiev.ua
Бібліотека Верховної Ради України	www.rada.kiev.ua/library
Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка	www.korolenko.kharkov.com
Електронний каталог Рівненської державної обласної бібліотеки	www.libr.rv.ua
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тімірязєва	www.library.vinnitsa.com
Київська безплатна юридична консультація On-line	www.unic.com.ua

ЗМІСТ

Загальні положення	3
Тема 1. Поняття, завдання та система кримінального права України.....	4
Тема 2. Закон про кримінальну відповідальність.....	8
Тема 2.1. Поняття, значення та структура кримінального закону. Кримінально- правова норма.....	8
Тема 2.2. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.....	12
Тема 3. Поняття кримінального правопорушення, його ознаки та класифікація.....	14
Тема 3.1. Кримінальне правопорушення: поняття, ознаки та види. Малозначне діяння.....	14
Тема 3.2. Суспільна небезпечність як невід’ємна ознака кримінального правопорушення.....	18
Тема 4. Склад кримінального правопорушення.....	20
Тема 5. Об’єкт кримінального правопорушення.....	28
Тема 6. Об’єктивна сторона кримінального правопорушення.....	32
Тема 6.1. Поняття та загальна характеристика об’єктивної сторони кримінального правопорушення.....	32
Тема 6.2. Наслідки кримінального правопорушення та причинний зв’язок як ознаки об’єктивної сторони кримінального правопорушення. Факультативні ознаки об’єктивної сторони кримінального правопорушення.....	35
Тема 7 Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб’єкт кримінального правопорушення).....	41
Тема 8 Суб’єктивна сторона кримінального правопорушення.....	45
Тема 8.1. Поняття й загальна характеристика суб’єктивної сторони кримінального правопорушення.....	45
Тема 9. Кримінальна відповідальність та її підстави.....	51
Тема 10. Стадії вчинення кримінального правопорушення.....	55
Тема 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні.....	59
Тема 11.1 Поняття й ознаки співучасті.....	59
Тема 11.2. Класифікація злочинних угруповань. Види співучасників та їх відповідальність. Причетність до кримінального правопорушення.....	63
Тема 12 Повторність, сукупність і рецидив кримінального правопорушення.....	67
Тема 13 Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.....	72

Тема 13.1. Необхідна та уявна оборона. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Крайня необхідність.....	72
Тема 13.2. Інші обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.....	76
Тема 14. Покарання та його види.....	80
Тема 15 Призначення покарання.....	84
Тема 16 Звільнення від покарання та його відбування.....	88
Тема 17. Судимість.....	93
Тема 18. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.....	96
Тема 19. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.....	99
Рекомендована література.....	104